

ÇİVİ YAZILI HUKUKÎ BELGELERE GÖRE MEZOPOTAMYA'DA KADIN

The Woman According to Mesopotamian Law Codes

Yüksel ARSLANTAŞ*

Rüstem Kadri SEPTİOĞLU**

ÖZET

Mezopotamya'da yazının ortaya çıkışı ile birlikte yazılı kanun metinleri de kaleme alınmıştır. Bu metinler, bir kısmı eksik olmakla birlikte, kazılarda ve araştırmalarda ele geçmiştir. Çivi yazı uzmanlarınca okunan bu metinlerde toplumun vazgeçilmez unsurlarından kadınlarla ilgili birçok hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerden Mezopotamya toplumsal yapısının genel yapısını öğrendiğimiz gibi dini, iktisadi ve sosyal hayatta kadının rolünü de tespit edebilmekteyiz. Bu çalışmada Mezopotamya çivi yazılı hukuk metinlerinden yola çıkarak kadının vaziyeti ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Hukuk, Kadın, Çivi Yazısı

ABSTRACT

Associated with the accuarenced of cunieform script the law codes also had been written in Mesopotamia. This texts had been founden in arceological researches and excavations and as well as broken, the scholars had been read law code texts. There are a lot of data about Mesopotamian woman. This law codes displayed the social, economical and religious structure of Mesopotamian societies and the place of woman in Mesopotamia.

In this text try to succeed the position of woman according to Mesopotamian law codes.

Keywords: Mesopotamia, Law, Woman, Cunieform.

Giriş

Hukukun tanımı yapılırken genellikle toplum düzenini sağlayan ve devlet gücü ile güçlendirilmiş kurallar bütünü denilir. Hukukun bu tarifine göre insanlar ancak toplum halinde yaşamaya başladıktan ve bir devlet kurduktan sonra hukuk ortaya çıkmıştır. Ancak hukuk kurallarının bir devlet eliyle vaz edilmesi önemli olmakla birlikte hukukun tanımının ilk şartı değildir. Zira tarih öncesi dönemlerden başlayarak büyük ya da küçük insan

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Elazığ

** rustemseptioglu@gmail.com Elazığ Barosu Avukatı, Elazığ

toplulukları hukuki işlerini gelenek veya töre haline gelmiş kurallara göre yürütmüş olmalıydılar¹. Mesela Paleolitik ve Mezolitik dönemler gibi insanların küçük gruplar halinde yaşadıkları dönemin toplumsal yapısı bir devlet olarak nitelendirilmez. Ancak bu küçük grupların, klanın veya toplumun varlığını, fertlerin hukukunu korumak için bir takım kurallar vaz ettiklerine şüphe yoktur. Küçük, ilkel ve devlet mefhumunun olmadığı bir toplumsal hayatın yaşandığı bu dönemde maddi ve manevi yaptırım gücü olan, ferdin ve ferdin içinde yaşadığı grubun hukukunu koruyan her türlü kural hukuk görevi görmüştür ve hukuk sistemi olarak da tanımlanmalıdır. Yazılı veya yazısız olmasının ya da devlet eliyle vaz edilmiş olup olmamasının bir önemi de yoktur.

Mezopotamya'da gelenek haline gelmiş kurallara göre hukuki işlemlerin yürütüldüğü görülmektedir. Sumerlerin Mezopotamya'ya geldikleri tarih olan Kalkolitik Çağ'da Güney Mezopotamya'daki insanlar, sitelerinde meydana gelen anlaşmazlıkları belirli örf ve adetlere göre hallediyorlardı. Kalkolitik Çağ'dan sonra gelen İlk Tunç döneminin başlarında Mezopotamya'da yazılı belgeler mevcut olmakla birlikte örf ve adet hukukunun yazıya geçirildiği düşünülmemektedir.

Mezopotamya'yı medenileştiren Sumerlerde hak ve adalet kavramının çok eski devirlerden beri mevcut olduğu, bununla birlikte gelenek hukukundan yazılı hukuka geçiş ve yazılı hukukun muhtevasında bu gelenek hukukunun hangi unsurlarının yer aldığını tespit etmek mümkün olmaktadır.

Sumer toplumunun hukuku hakkında bize bilgi veren çeşitli vesikalar mevcuttur. Zira Sumerler alım-satım, mübadele, kira, ödünç verme ve faiz gibi ekonomik işlerini, evlenme, boşanma, miras, evlatlık alma gibi sosyal meseleleri de belgelere kaydetmişlerdir. Bu kaydetme geleneği adalete saygı ve ticari zihniyetin gelişmişliği ile izah edilmektedir².

Birçok eski doğu toplumunda görüldüğü gibi Sumerlerde de adaletin koruyucusu güneş tanrısıdır. Güneş nasıl karanlıkları aydınlatıyorsa faili meçhul gizli işleri de güneş tanrısı öyle aydınlatır. Adaletin yeryüzündeki temsilcisi yargıçlardı. En büyük yargıç, baş yargıç olarak kraldı. Onun

¹ Füzuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, 1983, s. 133.

² Emin Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, XXI/3-4, Ankara, 1963, s. 103-119; Füzuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, 1983, s. 133.

seferde olduğu dönemlerde onun vekili olan “Sukkaller” davalara bakardı. Davalar belli bir binada değil mabedin veya şehrin kapısında görülürdü³.

Yazılı hukuk metinleri ilk defa MÖ 2450 yıllarında Sumerliler tarafından hazırlanmıştır⁴. Bu kanunlar belli bir hukuk sistemi içinde yazılmış kanunlar değildir. Çeşitli hukuki hükümler karışık olarak yazılmıştır⁵. Mezopotamya’da kanun metinlerinin bir kısmı tabletlere bir kısmı da steller üzerine yazılmıştır. Sumerlerin Mezopotamya’da hakim olduğu dönemlerde kanun metinlerinin genellikle Sumerce yazıldığı görülmektedir. Fakat Amurruların (Martu) Mezopotamya’yı istilasından sonra Akadca kanun metinleri de yazılmaya başlanmıştır.

Mezopotamya’da tespit edilen kanunlar Sumerce ve Akadca olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır:

Sumerce Yazılı Kanunlar

1-Urukagina Kanunları

Urukagina metnine araştırmacıların bir kısmı doğrudan doğruya kanun dememektedirler. Bu metnin esasında bir “reform talimatnamesi” olduğunu kabul edenler olduğu gibi ilim çevrelerinde bunu kanun olarak kabul edenler de mevcuttur. Zira metnin temel özellikleri prolog, kanun maddeleri ve epilog bakımından da bir kanun metninin bütün özelliklerini gösterdiği için kanunname olarak da nitelendirebiliriz⁶.

³ Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, XXI/3-4, Ankara, 1963, s. 103-107; Füzün Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, 1983, s. 133; S. J. Claassens, “The So-Called Mesopotamian Law Codes: What Is in A Name?”, *Journal for Semitics*, 19/2, 2010, s. 461-478.

⁴ Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, s. 103-107; Gürkan Gökçek-Fatih Akyüz, “Sumer Kanunları”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S.1, Elazığ, 2013, s.1-9; H.Hande Duymuş Florioti, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXXII, S.54, Eylül, Ankara, 2013, s.27.

⁵ Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, s. 103-107; H.Hande Duymuş Florioti, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXXII, S.54, Eylül, Ankara, 2013, s.27.

⁶ Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”,107; Dietz O. Edzard, “Irikagina (Urukagina)”, *Aula Orientalis*, Vol. IX, Barcelona, 1991, s.77-79; Piotr Steinkeller, “The Reforms of Urukagina and an Early Sumerian Term for Prison”, *Aula Orientalis*, Vol. IX, Barcelona, 1991, s.227-232; Elif Genca, *Eski Mezopotamya’da Hukuk Hareketleri ve Düzenlemeler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Yüksek Lisans Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.23.

Bu çerçeveden baktığımızda Urukagina Kanunları Sumer kanunlarının en eskisidir. MÖ 2375 yılında Er Sülaleler III devrinin sonlarında Lagaş (Telloh) sitesinde Ur-Nanşe Sülalesi'ni devirerek hakim olan Urukagina eski dönemin problemlerini saydıktan sonra aldığı tedbirleri anlatır. Urukagina sosyal düzeni yeniden kurmak ve adaletin otoritesin tesis etmek amacıyla bu kanunları vaz ettiğini söylemektedir. Urukagina Kanunlarının proloğunda Urukagina başa geçtiğinde Lagaş'ta 36.000 kişinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır⁷.

Urukagina Kanunlarının maddeleri oval bir tablet üzerine yazılmıştır. Bu maddelerde mülkiyet ve aile hukuku ile ilgili hükümler de bulunmaktadır. Kanun koyucu burada önceki durumu anlattıktan sonra yeni konulan kanun maddelerinden bahsetmektedir.

Urukagina Kanunlarında “Kadınlar Evi” ve “Çocuklar Evi” gibi tabirler geçmektedir. Bize göre bu kavramlarla yalnız ve sahipsiz kalan günümüzün kadın sığınma evleri ve kimsesiz çocukların barındığı yetimhane benzeri yerler kastedilmiştir⁸. Ayrıca Urukagina kanunlarında “çocuklara mahsus tarlada” diye bir tabir de geçmektedir. Bu da muhtemelen kimsesiz çocukların barındığı “Çocuklar Evi”nin masraflarını karşılamak tarihimizde gördüğümüz vakıf benzeri bir uygulamadır. Böylece kimsesiz çocukların barındıkları evin ve çocukların masrafları bu eve bağlanan tarlanın gelirinden karşılanmıştır⁹. Bu kanunların XII.23-24'te de yetim ve dulun toplumdaki güçlü kimseler tarafından ezilmemesi için tedbir alındığı ve 162-165.maddelerde ise “öksüz zengine teslim edilmedi. Dul kadın, kuvvetli adama teslim edilmedi” şeklindeki ifadelerden de bu hususun teyit edildiği görülmektedir¹⁰.

Urukagina kanun maddelerinin yukarıda ele aldığımız bölümlerinden Mezopotamya sitelerindeki toplumsal yapıyı açık bir şekilde tespit etmek mümkün olmaktadır. Sosyal sınıflar, evlilik, boşanma, birden fazla kadınla evlilik, evlatlık edinme, kölelik ve cariyelik gibi konuların kanunlarla kaide, kural ve sınırlarının belirlendiği görülmektedir.

⁷ Füzuran Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 134-135; Kürşat Koçak, “Koloni Çağında Hukuk”, *Nevşehir Barosu Dergisi*, Y.1, S.1, Mart, 2014, s.169; Elif Genca, *Eski Mezopotamya'da Hukuk Hareketleri ve Düzenlemeler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Yüksek Lisans Programı Basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul, 2009, s.23.

⁸ Füzuran Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 135.

⁹ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara, 1989, s. 25.

¹⁰ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara, 1989, s. 29.

2-Ur-Nammu Kanunları

Urukagina talimatnamesinden sonra Mezopotamya’da tam kanun formuna haiz olarak ele geçen ilk hukuki vesika, III. Ur Hanedanı’nın ilk kralı olan ve iktidarı MÖ 2100 yıllarına tarihlenen Ur-Nammu’ya aittir. Bu Sümer kralının İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi, Nippur Koleksiyonu arasında kayıtlı olan kanuna ait tablet iyi korunamamış olarak günümüze ulaşmıştır. Önsöz ve 40’a yakın maddesi mevcuttur.

Ur-Nammu Kanunlarının Önsöz’ü dini, tarihi ve ahlaki hükümler ihtiva etmektedir¹¹.

3-Ana İttuşu Kanunları

Bu kanunlar hem Sümerce hem de Asurca yazılmış kanunlardır. Ninive’deki Asurbanipal kitaplığında 11 tablet halinde bulunan Ana-İttuşu Kanunları, III. Ur Sülalesi zamanına tarihlenmekle birlikte kanunların kim tarafından vaz edildiği bilinmemektedir. Baş kısmı kırık olduğu için bu kanunlar tarihçiler tarafından “Ana-İttuşu: Vadesi gelene kadar” serisi diye adlandırılmıştır.

4-Lipit-İştar Kanunları

Hammurabi’den yaklaşık 150 sene önce yaşayan İsin Sülalesi’nin 5.kralı Lipit-İştar, İsin’de reformlar yapmış¹² ve yeni kanunlar çıkarmıştır. Lipit İştar Sülalesi Sami kökenli olmakla birlikte kanunlar Sümerce yazılmıştır. Bu husus Sumerlerin III. Ur Sülalesi’nin yeni çökmüş olması ve Sumer kültürünün Mezopotamya’da hala etkili olması ile izah edilmektedir.

Bu kanunların yazılı olduğu tabletin baş tarafı kırık olduğu için ilk üç maddesi eksiktir. Toplam 37 madde olan kanunların 12-14. maddeleri köle mülkiyeti, 20-33.maddeleri aile hukuku ve adoption ile ilgilidir¹³.

Lipit-İştar Kanunlarının konumuzla alakalı olarak ailenin köle mülkiyeti, esas hanımdan ve cariye den doğan çocukların aile içinde ve

¹¹ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, Konya, 2014, s. 29-30.

¹² Füzuran Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 137; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 46; Martha T. Roth, *Law Collections From Mesopotamia And Asia Minor*, Geogia, 1995, s.23-35; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, s.148.

¹³Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, s. 111; Füzuran Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 138-139; Martha T. Roth, *Law Collections From Mesopotamia And Asia Minor*, Geogia, 1995, s.23-35.

mirastaki konumu, karı ve kocanın birbirine mirasçı olması gibi hususları ihtiva ettiğini görmekteyiz¹⁴.

Akadca Yazılı kanunlar

1-Eşnunna Kanunları

Dicle'ye katılan Diyala Nehri'nin doğusundaki Eşnunna Şehri yanında Tel Harmal (Şadupum) kazılarında iki tablet halinde bulunmuştur. Hangi Eşnunna kralı tarafından çıkarıldığı anlaşılamamaktadır. Lipit-İhtar Kanunlarından sonra çıkarıldığı tahmin edilmektedir.

Bu kanunların prolog ve epiloğu ele geçmemiştir. Rastgele yazılan maddelerde ceza hukuk, medeni hukuk, borçlar ve veraset hukuku ile ilgili konular ele alınmaktadır.

2-Hammurabi Kanunları

Bir stel üzerine çepce çevre yazılı halde bulunmuştur. Prologdan sonra 208 kanun maddesi ve epilog bölümlerinden oluşmaktadır. Hammurabi Kanunlarının proloğu, kanunların titiz bir çalışmadan sonra yazıldığını göstermektedir. Hammurabi Kanunları Akadca yazılmıştır. Prolog ve epilog bölümleri Babil edebiyatının da güzel örneklerini teşkil etmektedir. Hammurabi Kanunlarında fert ve toplum hukuku birbirinden ayrılmaktadır¹⁵.

Hammurabi Kanunları madde 14'te toplumun ve ailenin geleceği olarak görülen çocukları çalmanın cezası ölümdür. "Eğer bir kimse, bir başka adamın küçük oğlunu çalarsa öldürülecektir" denilmektedir¹⁶.

¹⁴ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 64.

¹⁵ Charles Foster Kent, "The Recently Discovered Civil Code of Hammurabi", *The Biblical World*, Vol.21, No.3, (March 1903), s. 175-190; Ira Maurice Price, "The Stele of Hammurabi", *The Biblical World*, Vol. 24, No.6, (December 1904), s. 468-472; George S. Duncan, "The Code of Moses and The Code of Hammurabi", *The Biblical World*, Vol. 23, No.3 (March 1904)s. 188-193; Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi-King of Babylon*, London, 1904, s. 3; Füzuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 140-141; Hamza Ateş-Soner Ünal, "Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusunda İdari Hayat", *Bilgi*, 8, 2004/1, s.27-28; Kürşat Koçak, "Koloni Çağında Hukuk", *Nevşehir Barosu Dergisi*, Y.1, S.1, Mart, 2014, s.170; Emin Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi", s. 113; Ake W. Sjöberg, "Was There a Sumerian Version of The Laws of Hammurabi", *Aula Orientalis*, Vol. IX, Barcelona, 1991, s.219-225; Stephen Bertman, *Handbook To Life in Ancient Mesopotamia*, New York

¹⁶ Philip Steele, *Ancient Iraq*, London, 2007, s.30, 64; Füzuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 141.

Ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemlerde sosyal problem ve patlamaların önüne geçmeyi hedefleyen kralların bazı tedbirler aldığını görmekteyiz. Zira bu dönemlerde borçlanma oranı çok artmakta ve borçlular borçlarını ödeyemez hale gelmekteydi. Bu gibi durumlarda krallar borçları kaldıran fermanlar yayınlamışlardır. Mesela Ammi-Şaduqa Fermanı 18'de: "Eğer bir Numhiyalı, bir Emutballı, bir İdamarazlı, Uruklu, İsinli, Kisuralı veya Malgumlu bir kimse borç yüzünden kendisini, karısını veya çocuklarını para (gümüş) için hizmetkarlığa vermişse, kral memlekette adaleti tesis ettiği için, serbesttir, özgürlüğü verilir" denilmektedir¹⁷.

3-Orta Asur Kanunları

Mezopotamya'da tespit edilen kanun metinlerinin ortak özelliği her kanun sisteminde bir prolog (önsöz), kanun maddeleri ve epilog (sonuç) dediğimiz bölümlerin mevcudiyetidir¹⁸.

Mezopotamya'da Kadın

Mezopotamya'da kadınla ilgili kaynaklarımız arşivler ve çivi yazılı diğer belgelerdir. Bu belgelerden binlerce mevcuttur. Bu koleksiyonlar Eski Mezopotamya toplumunda kadının konumunu anlamamızı kolaylaştırmaktadır¹⁹. Mezopotamya'da kadınla ilgili bilgileri daha sonra da değineceğimiz gibi kanun maddelerinden çıkarmak mümkündür. Kanun metinleri incelendiğinde babanın ön planda olduğu pederşahi bir aile yapısının olduğunu görmekteyiz. Nitekim Ana-İttuşu kanunlarının 3-4.paragraflarında babasına veya annesine isyan eden çocuğun alacağı cezalar farklıdır. Babaya asi olan evlat köle tıraşı yaptırılarak köle olarak satılırken anneye asi olmanın cezası ise teşhir edilmedir. Aynı şekilde babanın evlatlıktan reddettiği oğul şehrin dışına atılırken annenin evlatlıktan reddettiği oğul sadece baba evini terk edecektir²⁰. Burada temelde baba, anne ve ailenin saygınlığını korumaya yönelik müeyyideler getirildiğini söyleyebiliriz.

¹⁷ H. W. F. Saggs, *Everyday Life In Babylonia And Assyria*, 1965, s.75; Füzuran Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 145.

¹⁸ Füzuran Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 134; Zhi Yang, "King of Justice", *Aula Orientalis*, Vol. IX, Barcelona, 1991, s. 243-249; Stephen Bertman, *Handbook To Life in Ancient Mesopotamia*, New York, 2003, s. 68.

¹⁹ M. Stol, "Women in Mesopotamia", *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Vol. 38-2, Leiden, 1995, s. 123.

²⁰ Füzuran Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 148.

Evlilik

Mezopotamya’da evlilik kızların babasının hâkimiyetinden kocanın hâkimiyetine geçişi şeklinde özetlenebilir. Bu pederşahi toplumda genellikle kızların kocaya verilmesi ya da devri söz konusudur. Evlilik için kullanılan emutum, hatanutum kelimeleri, damadın diğer ailedeki bir erkeğin eliyle aile münasebetlerine dahil olması anlamını içermektedir. Yani müstakbel hanım etkisiz eleman konumundadır. Evlilik için başlık parasının ödenmesi ile kız, hanım statüsünü kazanmaktadır. Araştırmacılara göre yeni başlayan evliliğin bitmesi ile nişanın bozulması arasında belgelerde ayırt edici bir fark tespit edilememektedir. Evlilikle ilgili bilgilerimizin çoğunluğu evlilik sözleşmelerine dayanmaktadır. Bu sözleşmeler parasal konuları ve evliliğin şartlarını ihtiva etmektedir. Gelinin babası ancak çocuk doğmazsa damadının ikinci bir kadınla evliliğine izin vermektedir. Mezopotamya’da kızların genellikle 14 ile 20 yaşları arasında, erkeklerin ise 23-32 yaşları arasında evlendiği kabul edilmektedir²¹. Bu konuda temel kurallar şunlardır;

Evlilik sözleşmesinin başlaması ve bitmesi ancak belli kurallar çerçevesinde söz konusu olabilir;

1-Damat ve gelinin babası bir antlaşmaya vardıldıktan sonra ve gelin ve damat, damadın evinde yaşamaya başlarlar.

2-Koca, eğer çocuk olmazsa ikinci bir kadın alabilir.

3-Erkek odalık alma hakkına sahiptir.

4-Bir adam karısının aile içindeki konumunu düşürüp odalığını öne çıkarabilir²².

²¹C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904, s.124; M. Stol, “Women in Mesopotamia”, *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Vol. 38-2, Leiden, 1995, s. 124; Victor H. Matthews, “Marriage and Family in The Ancient Near East”, *Marriage and Family Book*, Friday-August, 2009, s.1; Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 13, S.1, Nisan 2009, s. 161; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2015/1 S.38, Kayseri. 2015, s.144.

²² M. Stol, “Women in Mesopotamia”, s. 124; Victor H. Matthews, “Marriage and Family in The Ancient Near East”, *Marriage and Family Book*, Friday-August, 2009, s.14-15; H.Hande Duymuş Florioti, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma”, s.25-40; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2015/1 S.38, Kayseri. 2015, s.144.

Evlenecek olan genç adamın babası onun başlık parasını karşılamakla yükümlüdür. Bu paranın Eski Babil döneminde gümüş olarak ödenmesi geleneksel bir durumdur²³. Sumerler döneminde ise bu ücret düğün öncesi ikram edilen yiyeceklerden ve geline verilen hediyelerden ibarettir. C. Wilcke de bunu ikiye ayırmaktadır: Bunlar terhatum/tirhatum olarak verilen gümüş ve düğün için verilen çeşitli hediyelerdir. Eski Babil döneminde ödenen başlık parası genellikle 5 ile 10 şekel gümüştür. Ancak 20-30 şekel gibi rakamlarla da karşılaşılmaktadır. Stol, başlık parasının taksitle ödendiğini düşünmektedir. O'na göre, Nuzi belgelerinin de gösterdiği gibi evliliğin başlangıcında başlığın yarısı ödenmekte ve ilk çocuk doğunca da kalan kısmı ödenmektedir. Mari belgelerine göre ise kral ve kral ailesinden olanların evliliklerinde eşya verilmekte fakat toplam değer gümüş üzerinden hesaplanmaktadır. Bu husus halk tabakasının evliliklerinde de geçerli olmuş olmalıdır. Nuzi'de başlık parası evcil hayvanlardan ve 40 şekel ağırlığında gümüş olarak da ödenebilmektedir. Bu tahmini olarak bir kadın kölenin fiyatına denktir²⁴. Kız tarafı da erkek tarafına şeriktu adı verilen hediye göndermektedir²⁵.

Nişanlılık devam ederken bir başkasının nişanlı kıza tecavüz etmesinin cezası ölümdü²⁶. Zira nişanlı kız artık başkasına nişanlısına bağlıdır ve hukuki koruma altındaydı.

Sumerlerde olduğu gibi Babil toplumunda da evliliklerde kadının anne ve babasının rızasının olması önemlidir²⁷.

Tek eşlilik (monogami) esas olmakla beraber erkek istediği ve besleyebileceği kadar odalık alabiliyordu. Kanunlar ilk ve meşru zevceyi çocuk doğurduğu zaman onura etmekteydi. III. Ur Sülalesi zamanında çıkarılan Ur-

²³ C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York 1904, s. 123; M. Stol, "Women in Mesopotamia", s. 125.

²⁴ C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904, s.129; M. Stol, "Women in Mesopotamia", s. 126; Stephen Bertman, *Handbook To Life in Ancient Mesopotamia*, New York, 2003, s. 276; Victor H. Matthews, "Marriage and Family in The Ancient Near East", *Marriage and Family Book*, Friday-August, 2009, s.8, 10; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, Konya,2014, s.31; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, "Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2015/1 S.38, Kayseri. 2015, s.144-145.

²⁵ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, Konya,2014, s. 32.

²⁶ Morris Jastrow, "An Assyrian Law Code", *Journal of The American Oriental Society*, Vol. 41, 1921, s. 17; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s.32, 40.

²⁷ C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904, s.150; Stephen Bertman, *Handbook To Life in Ancient Mesopotamia*, New York, 2003, s. 276; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 59-60; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, "Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı", s.145.

Nammu Kanunları zina ile suçlanan kadına ordalie²⁸ cezası verilmesini ön görmekteydi. Ailenin meşruiyeti ise nikah mukavelesi ile söz konusu olmaktadır. Kanunlar aile içinde karı ile kocanın durumlarını da belirlemekteydi. Buna göre bir kadın kocasına: “Sen benim kocam değilsin” derse suya atılır. Fakat aynı sözü erkek karısına söylerse 1/2 mana (240 gr) gümüş öderdi. Bu eşitsizliklerle beraber kanunlarda mağduru korumaya bir uygulama olduğu da açık bir şekilde görülmektedir. Lipit-İhtar Kanunları 27’de: Eğer bir adamın karısı ona çocuk doğurmazsa, bir sokak kadını (fahişe) ona çocuk doğurursa, bu sokak kadını için nafaka (arpa ve yağ tayini) temin edecektir. Sokak kadınının ona doğurduğu çocuklar onun varisidirler. Fakat karısı yaşadıkça sokak kadını ilk karısı ile birlikte bir evde oturmayacaktır²⁹. Buradan anladığımız kadarıyla insan gücü ihtiyacının had safhada olduğu bu dönemde çocuk sahibi olmanın ve nüfus artışının teşvik edildiğini söyleyebiliriz. Zira askeri güç, tarlada ve hayvancılıkta istihdam edilecek güç, angaryada çalışacak güç insan gücüdür. Bu bakımdan çocuk sahibi olmak çok önemsenmiş olmakla beraber çocuk doğurmayan kadının haklarının da korunduğu görülmektedir.

Çivi yazı hukukunda evlilik karşılıklı akitleşme ve karşılıklı anlaşma olduğu için bu anlaşma gerektiğinde bozulabiliyordu. Ancak erkeğin kadını boşaması durumunda vermek zorunda olduğu vergi oldukça ağır olduğu için ve kadın da resmen boşanmadığı için çok kocalılık durumu ortaya çıktığı görülmektedir³⁰.

Urukagina kanunları 6. Maddede: “Evvelce kadınlar ceza görmeden iki erkek tarafından sahip olunuyordu. Şimdi böyle kadınlar suya atılırlar (ordalie)” denilmektedir³¹. Urukagina’nın burada toplumun ahlaki yapısını

²⁸ Ordalia yani suya atma, bir suç tespiti yöntemi olduğu gibi aynı zamanda bir cezalandırma yöntemidir. Suç tespitine baktığımızda zina suçunun tespiti, büyü yapma suçunun tespiti gibi suçlarda başvurulan bir yöntem olduğu gibi zina suçunun cezası, eşi inkar etmenin cezası olarak da uygulanmıştır. Bu yöntem aynı zamanda tanrısız bir yargılama ve cezalandırmanın yöntemi olarak da kabul edilmektedir. Zira suya atılan nehir tanrısının emrine teslim edilir kişi eğer suçsuzsa nehir onu yukarı atar, suçluysa da suyun dibini boylardı. O.R. Gurneyand S. N. Kramer, “Two Fragment of Sumerian Laws”, *Studies in Honor Of Benno Landsberger On His Seventy-Fifth Birthday*, April 21, Chicago 1965, s. 13; H.Hande Duymuş Florioti, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma”, s.25-40.

²⁹ Füzuzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 149; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 36-37.

³⁰ Füzuzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 149-150; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, s.145.

³¹ George S. Duncan, “The Code of Moses and The Code of Hammurabi”, *The Biblical World*, Vol. 23, No.3 (March 1904)s. 188-193; Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya

ve nesil emniyetini koruyacak bir refleksle böyle bir kanun maddesi vaz ettiğini söyleyebiliriz. Zina, tecavüz ve evliliği bozmaya yönelik fiillerin para cezası hatta ordalia cezası ile cezalandırıldığı görülmektedir. Bu çerçevede kanun metinlerinde bu konularla ilgili bazı hususlar şöyle kaydedilmektedir:

6:240-244.maddeler ve devamı yukarıda çok kocalılık bahsinde sözü geçen boşanma ile alakalıdır. Kanun metninde “Eğer bir adam eşini (kız olarak aldığı) boşarsa 1 mina gümüş tartacaktır” diye kaydedilirken 7:240-249.maddelerde dul olarak aldığı kadını boşamanın cezası 1/2 minadır.

Herhangi bir evlilik sözleşmesi olmadan bir kadınla beraber yaşayan adamın ise para cezası ödemeyeceği şu şekilde belirtilmektedir. “Eğer bir sözleşme tableti ...yoksa (dulla) beraber (kucağında) yatan adam para ödemeyecektir.”³².

Urukagina reformlarında evlenmek üzere bir kişinin kızına talip olan damadın kızın babası tarafından aldatılıp, haksızlığı uğratılmaması için de müeyyideler getirmiştir. Böyle bir uygulamaya gerek duyulması bu konuda suiistimaller olduğunu da göstermektedir. Kanunların 12:291-301.maddeli arasında “Eğer damat adayı (gelini takip eden) kayın pederinin evine girerse, kayın peder onun (onun eşini) sonradan başka bir adama verirse getirdiği hediyelerin iki katını (kayın peder) tartacaktır (ödeyecektir)”³³ şeklinde bu konu hükme bağlanmıştır.

Tam bir kanun mahiyeti taşıyan Ur-Nammu Kanunları III.Ur hanedanının ilk kralı olan ve M.Ö.2100 tarihlerine konulan Ur-Nammu’ya aittir³⁴. Ur-Nammu Kanunlarında kadın ile ilgili bilgilere baktığımızda daha çok nişan veya evliliğin bozulması ile ilgili konuların yer aldığını görmekteyiz. Bu kanunların 6. maddesinde: “Eğer bir adam eşini (kız olarak aldığı) boşarsa 1 mina gümüş tartacaktır.”. 7.maddede: “Eğer dul olarak aldığı kadını boşarsa 1/2 mina gümüş ödeyecektir.”. 8.maddede: “Eğer bir sözleşme tableti yoksa (dulla) beraber (kucağında) yatan adam para

Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, s. 108; Füzuran Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 136; Yusuf Kılıç, “Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Kadının Sosyal Durumu”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan-Ağustos, 2005, Ankara, 2005, s. 33.

³² Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 40.

³³ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 41.

³⁴ Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, s. 108; Martha T. Roth, *Law Collections From Mesopotamia And Asia Minor*, Geogia, 1995, s.13-22.

ödemeyecektir.”³⁵. Bu kayıtlardan evlilikte kız olarak alınan kadın ile dul olarak alınan kadının boşanmasında ödenecek tutarın farklı olduğu açıkça görülmektedir.

Ur-Nammu Kanunlarının kadın ve evlilikle ilgili maddelerinde zina ve evlilik sürecinde yaşanabilecek sorunlar da çözüme bağlanmıştır. 11.ve 12.madde bu hususlarda şöyle demektedir: “Eğer bir adamın eşini zina ile (kucakta yatmakla) bir (başka) adam itham ederse nehre gidiş temiz çıkarsa onu itham eden adam 1/3 mina gümüşten tartacaktır.”

“Eğer damat adayı (gelini takip eden) kayın pederinin evine girerse kayın peder, (onun eşini) sonradan başka bir adama verirse getirdiği hediyelerin iki katını (kayın peder) tartacaktır (ödeyecektir)”³⁶.

Ana-İttuşu Kanunlarının kadın ve erkeklerle ilgili hükümlerinden kadının ve erkeğin toplumsal statüsünün farklı olduğunu anlamaktayız. 1.maddeye göre: “Bir oğul babasını reddederse, bu takdirde baba oğlunu evlatlıktan reddeder ve saçları köle gibi tıraş edilerek satılır. Fakat aynı suçu asi evlat, annesine karşı işlerse, o damgalanır, şehirde dolaştırılarak teşhir edilirdi. Fakat eğer baba oğlunu evlatlıktan atarsa bu oğul evin ve (şehir) duvarlarının dışına çıkarılırdı.”³⁷. Bu konu kanun metinlerinde şöyle geçmektedir:

“Eğer bir evlat babasına babam değilsin derse, onu (babası) tıraş edecek ve ona kölelik damgası vuracak, gümüş karşılığı verecektir (satacaktır).

Eğer bir evlat, anasına, sen benim anam değilsin derse, kafasının yarısını tıraş edecekler, onu şehrin etrafında dolaştıracaklar ve evden kovacaklar.

Eğer bir baba, evladına sen benim evladım değilsin derse, evi ve duvarı kaybedecektir. (Evden ve evin çevresinden mahrum olacaktır).

³⁵ C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904, s.133; O.R. Gurneyand S. N. Kramer, “Two Fragment of Sumerian Laws”, *Studies in Honor Of Benno Landsberger On His Seventy-Fifth Birthday*, April 21, Chicago 1965, s. 14; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 48; Susanne Scholz, “The Epistemological Imbalance in Readings of Biblical and Ancient Near Eastern Rape Legislation”, *The Bible and Critical Theory*, Vol.1, Number 4, Melbourne, 2005, s. 7, 10; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s.43; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, s.148.

³⁶ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 40-41; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s.43.

³⁷ Füzuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 137.

Eğer ana evladına sen benim evladım değilsin derse, evi ve eşyayı kaybedecektir. (Evden ve eşyadan mahrum olacaktır).”³⁸.

Bu kanunların V-VI. paragraflarında ise ailede karı-koca kavgasından dolayı eğer kadın kocasına: “Sen kocam değilsin” derse ordalie (suya atılma) cezasına çarptırıldığı halde, aynı hareketi karısına yapan koca, sadece yarım mina (240 şekel) gümüş ceza ödemek zorundadır³⁹. Bu hususla ilgili kanun metni ise şöyledir:

“Eğer bir kadın kocasından nefret edip, sen benim kocam değilsin derse, onu (kadını) nehre atacaklar.

Eğer bir koca karısına sen benim karım değilsin derse gümüşten 1/2 mina tartacaktır”⁴⁰. Bu maddelerde dile getirilen hususlar evliliğin ciddiyetiyle bağdaşmayan ve ona zarar verecek davranışlar olduğu için cezalandırılmaktadır.

Lipit-İştar Kanun metinlerinden kadının toplumsal konumu ile ilgili fikir sahibi olabilmekteyiz. Bu kanunların 21:XVI.40-44 ve 22:45-53.maddeleri aile mirası hukukunu düzenlemektedir. Bir kısmı kırık olan kayıta “...(kadına) hediye edilen baba evinin hediyesini varis olduğu için (koca) alacaktır.”⁴¹ ifadesinde bahsi geçen kadının ölümü halinde, babasının evinden getirdiği hediyeler ve çeyiz kocaya mı yoksa babaya mı ait olacağı sorusuna bir cevap vardır. Bu durumda kadının mirasçısı olarak koca kabul edilmektedir.

Karı ve koca arasındaki münasebetlerin de Lipit-İştar Kanunlarındaki bazı maddelerle düzenlendiği görülmektedir. Bu maddelerde çocukların ve kadının çocuk doğurmuş olmasının önemli olduğu kaydedilmektedir. 24:XVI.23-35.maddeler arasındaki kayıtlarda şöyle denilmektedir:

“Eğer evlendiği sonraki eş ona çocuk doğurursa (kadının babasının) evinden getirdiği başlık çocuklarına, önceki eşin çocuğu ve sonraki eşin çocuğu (ise) (yalnız) babalarının malını eşit olarak aralarında bölüşe-

³⁸ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 47-48.

³⁹ Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, s. 109; Füzüzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 137.

⁴⁰ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 48.

⁴¹ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 67.

ceklerdir.”⁴². Burada dikkati çeken husus kişinin ikinci kez evlenmesi durumunda mirasın kocaya değil çocuklarına kalmasıdır. Yani kadın ölmüş olsun veya olmasın erkek ikinci kez evlenirse ilk kadının getirdiği başlık sadece kendi çocuklarına kalmaktadır. İkinci hanımın çocukları bundan istifade edemezler.

25:36-49.maddeler bir erkeğin bir hür kadın ve cariyeden çocuk sahibi olması düzenlenmektedir. Bu maddelere göre: “Eğer bir adam bir kadın alırsa (evlenirse) (kadın) ona çocuk doğurursa, çocukları hayatta ise, ayrıca bir cariyeye, efendisine çocuk doğurursa, baba, cariyeye ve çocuklarına özgürlüklerini verirse cariyenin çocukları efendisinin çocukları ile evi bölüşmeyeceklerdir”⁴³. Buradan eşinden çocuk sahibi olan erkeğin, cariyesinden de çocuk sahibi olması halinde ilk eşin üstün tutulduğu ve çocuk doğuran cariyenin ilk eşle beraber yaşayamayacağı ve efendisinin, çocuk doğurmasından dolayı cariyeye özgürlüğünü verebileceği anlaşılmaktadır.

Lipit-İhtar Kanunları 28:27-32.maddeler karı ile koca arasında evlilik yolunda giderken erkeğin ikinci eş almaya kalkması ile ilgili hususları düzenlemektedir. Buna göre bir erkek ilk karısından yüz çevirip başka bir kadına gittiği halde ilk karısı evini terk etmez ve yuvaya sahip çıkarsa ikinci olarak aldığı kadın esas kadının yerini alamaz ve erkek ilk karısına bakmakla yükümlüdür⁴⁴. Aynı şekilde 30:50-59’da da ilk eşin hukukunu korumaya yönelik para cezaları getirildiği görülmektedir. Burada karısı olan genç bir erkek, kendi eşini bırakıp bir sokak kadını alacak olursa ve hakimler onun, sokak kadını bırakıp eşine dönmesini isterlerse, o da eşine dönmek yerine onu boşarsa bu durumda para cezası ödeyeceği belirtilmektedir. Paranın miktarı metin eksik olduğu için belli değildir⁴⁵.

Lipit İhtar Kanunlarından kız babalarının zaman zaman kızına talip olan kişiler arasındaki çekişmeyi suiistimal ettiklerini de anlamaktayız. Öyle ki bir damat adayından damatlık hediyesini alan kişinin kızını bir başkasına vermeye kalkmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için şöyle bir kanun maddesi getirilmiştir. 29:39-48’de “Eğer damat kayın pederinin evine girer,

⁴² Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 67.

⁴³ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 66-67.

⁴⁴ Miguel Civil, “New Sumerian Law Fragments”, *Studies in Honor Of Benno Landsberger On His Seventy-Fifth Birthday*, April 21, Chicago 1965, s. 2, 3; Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, s. 111; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 68.

⁴⁵ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 68; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, 47.

damatlık hediyesi yaparsa, sonra (evden) onu kovarlarsa ve eşini düşmanına verirlerse götürdüğü damatlık (nişanlılık) hediyesini ona (geri) verecekler ve eşini düşmanı alamayacaktır.⁴⁶

Bir erkeğin ilk karısının ölümü halinde cariyesini karılığa alırsa ilk karısının çocuklarının onun varisi olacağı cariyesinin efendisine doğurduğu çocukların da ilk eşinden doğan çocuklar gibi kabul edildiği ve adamın evinde yetişecekleri kanun hükmüne bağlanırken çocuğu olmayan erkeğin bir sokak kadınından çocuk sahibi olması halinde nasıl bir kanuni işlem yapılacağı açıklığa kavuşturulmaktadır⁴⁷. Bununla ilgili madde Lipit-İhtar Kanunlarının 27:9-23.maddeleridir. Bu maddele şöyledir:

“Eğer bir adamın karısı ona çocuk doğurmazsa, bir sokak kadını (fahişe) ona çocuk doğurursa bu sokak kadını için arpa tayını, yağ tayını ona temin edecektir. Sokak kadınının ona doğurduğu çocuklar onun varisleridirler. Fakat karısı yaşadıkça sokak kadını ilk karısı ile birlikte evde oturmayacaktır”⁴⁸. Burada çocuk doğurmayan esas eş kayırılmakla birlikte sokak kadını ve doğurduğu çocukların da mağdur edilmediği, çocukların babalarına varis oldukları görülmektedir.

Eşnunna Kanunlarının evlilikle ilgili maddelerinde günlük hayatta karşılaşılan problemlerin kanunla bir sisteme bağlandığı görülmektedir. Mesela bir adamın oğlu evlilik amacıyla kayınpederinin evine başlık parası getirmişse ve bu arada kayın peder veya damattan biri ölürse getirdiği miktarın damadın ailesine döneceği vurgulanmaktadır⁴⁹. Evliliğin gerçekleşmesinden sonra gelinin ölmesi halinde nasıl bir hukuki süreç izleneceği Eşnunna Kanunları 18’de yer almaktadır. Burada damadın getirdiği tirhatumu alamayacağı, onun dışında kalanları alacağı ve ilaveten bir miktar ödeme yapacağı belirtilmektedir. Madde şöyledir:

“Eğer (erkek) kadın alır (onunla evlenir) ve onun (kayın pederinin) evine girerse, daha sonra gelin kaderine giderse (ölürse), (damat) bütün

⁴⁶ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 68.

⁴⁷ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 67.

⁴⁸ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 67; Miguel Civil, “New Sumerian Law Fragments”, *Studies in Honor Of Benno Landsberger On His Seventy-Fifth Birthday*, April 21, Chicago 1965, s. 1; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 47.

⁴⁹ Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, s.111-112; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 81.

getirdiğini (evden) çıkarmayacaktır. (Yalnız) artanını (tirhatumun dışında olanı) alacaktır. Buna 1 şeşel için 1/6 şeşel ve 6 dane faiz, 1 kur arpa için 1/6 şeşel ve 6 dane faiz, 1 kur arpa için 1 massiktum ve 4 sat faiz ilave edecektir”⁵⁰.

Mezopotamya toplumlarında evliliğin resmîyet kazanması ve geçerli olabilmesi için sözleşme yapılmış olması şartı vardır. Eşnunna Kanunları 27.madde bunu ihtiva etmektedir. “Eğer bir adam, bir adamın kızını anasına babasına sormaksızın ve anasına babasına sözleşme özeti ve sözleşme yapmaksızın alırsa (kız) adamın evinde bir yıl otursa dahi onun karısı değildir.”⁵¹. Evlilik sözleşme ile hukuki bir temele bağlandıktan sonra da evliliğin korunması da yine kanun hükümlerine bağlanmıştır⁵². 28.maddeye göre sözleşme yaparak evlenen bir kız başkasına kaçarsa cezası ölümdür⁵³. 59.madde ise boşanma ile ilgilidir. Buna göre karısını sebepsiz yere boşamaya kalkan ve başka bir kadınla evlenmek isteyen erkek evinden ve eşyasından mahrum kalmaktadır⁵⁴.

Hammurabi Kanunlarında da daha önceki söz ettiğimiz kanun maddelerinde görüldüğü gibi meşru evliliğin yolu sözleşme yapmaktır. 128.maddede bu çok açık bir şekilde belirtilmektedir: “Eğer bir adam, bir kadın alır (fakat) sözleşmesini yapmazsa, o kadın zevce değildir (sözleşme yapmadığı için karısı sayılmaz).”⁵⁵.

Bazen de kadının hastalığı durumunda erkeğin ikinci bir eş alması gündeme gelmektedir. Burada da yine kadının mağduriyeti önlenmekte ve ağır bir hastalığa tutulan kadını boşayamayacağı ve erkek ikinci bir kadınla evlense bile o evde oturacağı kaydedilmektedir. Eğer bir kadın kocasının ikinci bir eşle evlenmesini kabul etmeyip babasının evine gitmek isterse

⁵⁰ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 81.

⁵¹ C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York 1904, s. 119; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 82; Susanne Scholz, “The Epistemological Imbalance in Readings of Biblical and Ancient Near Eastern Rape Legislation”, *The Bible and Critical Theory*, Vol.1, Number 4, Melbourne, 2005, s. 11.

⁵² Füzuran Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 139-140.

⁵³ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 40.

⁵⁴ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 85; Yusuf Kılıç, “Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Kadının Sosyal Durumu”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan-Ağustos, 2005, Ankara, 2005, s. 33.

⁵⁵ George E. Vincent, “The Laws of Hammurabi”, *American Journal of Sociology*, Vol.9, No.6 (May 1904, s.745; Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi-King of Babylon*, London, 1904, s. 45; Percy Handcock, *The Code of Hammurabi*, London, 1920, s. 22; Füzuran Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 197.

babasının evinden getirdiği çeyizinin tamamını alıp gidebileceği vurgulanmaktadır⁵⁶.

İlk eşin üzerine erkek bir kadın köle ile evlenip çocuk doğurmuşsa ancak erkek bu çocukları “benim evladım” deyip tanımamışsa, erkek ölünce kadın köle ve çocuklar mirastan pay alamamakta, bunun yerine özgürlüklerini kazanmış olmaktadır. Özgürlüğü verilen kadın köle ve çocukları erkeğin evini terk etmekte fakat ilk eşi kocasının evinde kalmaya devam etmektedir. Evde kalırken de evdeki hiçbir şeyi satamamakta çocuklarına miras bırakabilmektedir. Koca evlenirken evlenme hediyesi vermemişse ve ölmüşse, çocukları, evlilik hediyesini tamamlamaları istenmekte ve kocasının evinden bir varis gibi hissesini alacağı belirtilmektedir. Çocuklar kadını evden etmeye kalkarlarsa mahkeme buna engel olmakta ve ancak kendisi evden ayrılmaya karar verirse kocasının verdiği evlilik hediyesini çocuklara bırakıp sadece getirdiği çeyizini almakta ve isterse evlenebilmektedir⁵⁷.

Evli kadına kocası tarafından verilen malın hükmü de Hammurabi Kanunları tarafından çok açıkça belirlenmiştir. 150.maddede: “Eğer bir adam karısına tarla, bahçe, ev veya mal hediye eder, belge düzenlerse, kocasından (ölümündün) sonra çocukları hak iddia etmeyeceklerdir. Anne terekesini sevdiği çocuğuna verecek, başkasına vermeyecektir.”⁵⁸. Yani kadına kocası tarafından verilen mal tamamen kadının tasarrufundadır. Kimsenin müdahalesine izin verilmemekte ve istediği çocuğuna miras olarak bırakabilmektedir.

Hammurabi Kanunlarının borçlanma ve alacak verecek durumunda da kadın ile erkeğin durumunu belirlemektedir. Burada özellikle borç yüzünden rehin veya köleliğe düşme hususu açıklığa kavuşturulmaktadır. 151.maddeye göre bir adam bir kadınla evlenmeden önce borçluysa evlendikten sonra alacaklılar kadını rehin olarak alamayacaklardır. Şayet kadın evlenmeden önce borçlu ise bu durumda da koca alacaklılarla muhatap değildir ve alıkonulamamaktadır⁵⁹. Bir sonraki maddede ise evliliğin tesisinden sonra

⁵⁶ George E. Vincent, “The Laws of Hammurabi”, *American Journal of Sociology*, Vol.9, No.6 (May 1904, s.753; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 200.

⁵⁷ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 202.

⁵⁸ Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi-King of Babylon*, London, 1904, s. 55; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 200.

⁵⁹ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 200.

karı-koca borçlanmışlarsa her ikisinin de alacaklıya karşı sorumlu oldukları belirtilmektedir⁶⁰.

Evliliğin tesis sürecinde özellikle nişanlılık döneminde evlilikten cayma ile ilgili bazı hususlarda verilen kararlara gelince; şayet bir erkek kadına nişanlılık hediyesi götürdükten ve başlık verdikten sonra başka bir kadına yönelip ilkinden vazgeçtiğini kızın babasına söyleyecek olursa, adamı ve kızını küçük düşürmesinin bedeli olarak getirdiği nişanlılık hediyesi ve başlığa kızın babası tarafından el konulmaktadır⁶¹. Ancak damat adayı değil de kızın babası nişanlılık hediyesi ve başlığı aldıktan sonra cayar ve kızını vermek istemezse, bu durumda damat adayına getirdiklerinin iki katını ödemektedir⁶².

Nişanlılık sürecinde dedikodu ve iftiralarla evliliğin engellenmesi durumunda da ilginç yaptırımlar söz konusudur. Hammurabi Kanunları 161.maddeye göre bir adam kızın babasının evine nişanlılık hediyesi ve başlık götürdükten sonra başka biri gidip damat adayını kötüler ve kızın babası da buna dayanarak kızını vermek istemezse, damat adayının getirdiğinin iki katını verecek ve kızını damat adayını kötüleyen kişiye vermeyecektir⁶³. Burada damat adayının kötülenmesinin altında, başkasının kızla evlenme isteğinin olduğu açıkça görülmektedir.

Babanın kızının durumunu suiistimal etmesinin önüne geçmek için getirilen hükümlerden birisi de kadının ölümüyle ilgilidir. Kanuna göre kadın evlendikten ve çocuk doğurduktan sonra ölürse kadının babası ona ait olan mallarla ilgili hiçbir hak iddia edememekte ve kadının bıraktıkları çocuklarına kalmaktadır⁶⁴. Burada kadının çocuk doğurması yine belirleyici unsurdur. Zira kadın evlendikten sonra daha çocuk doğurmadan ölürse ve kadının babası damadın getirdiği başlığı damada geri vermişse, kadının çeyizini babası almaktadır. Ancak kadının babası başlığı geri vermemişse

⁶⁰Percy Handcock, *The Code of Hammurabi*, London, 1920, s. 25; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 200.

⁶¹ Recai G. Okandan, "Hamurabi Mecellesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XVII, İstanbul, 1951s.289; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 201; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 60

⁶² Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 201 Stephen Bertman, *Handbook To Life in Ancient Mesopotamia*, New York, 2003, s. 276.

⁶³ Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi-King of Babylon*, London, 1904, s. 57; Percy Handcock, *The Code of Hammurabi*, London, 1920, s. 26; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 201.

⁶⁴ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 201.

koca verdiği başlık kadarını kadının çeyizinden almakta, geri kalanı ise kadının babasına vermektedir⁶⁵.

Hammurabi Kanunları çocukların evlendirilmesi için başlık parasının verilmesini babaya yüklemektedir. 166.madde şöyledir: “Eğer bir adam, sahip olduğu çocuklarına eşler alırsa (fakat) küçük oğluna eş almazsa, sonra baba kaderine gidince (ölünce) kardeşler miras bölüştükleri zaman, babanın evine ait mal içinde, evlenmemiş olan küçük kardeşlerinin hissesinin üstüne başlık parası verecekler ve evlendirecekler”⁶⁶.

Hammurabi Kanunlarına göre Mezopotamya’da bir köle ile bey kızı evlenebilmektedir. 175.maddede saraya ait veya hür bir vatandaşa ait bir köle bir beyin kızı evlenirse ve çocuk doğurursa, kölenin sahibinin çocuklar üzerinde kölelik talebinde bulunamayacağı belirtilmektedir. Bu evlilik sürecinde birlikte mal edinip yaşadktan sonra eğer köle ölecek olursa beyin kızı çeyizini ve kocası ile birlikte edindiğinin yarısını almakta, geri kalanı da kölenin sahibi almaktadır⁶⁷. Hammurabi Kanunları 156.maddesine göre tecavüze uğramış olan kadının istediği kişi ile evlenebileceği de belirtilmektedir⁶⁸.

Eski Asur döneminde evlilik ile ilgili bilgiler daha çok Kültepe belgelerinden edinilmektedir. Zira Anadolu’ya ticaret amacıyla gelen tüccarların bir kısmının Anadolu’da yerli kadınlarla evlilik yaptığını görmekteyiz⁶⁹. Anadolu’ya bu dönemin başlarında gelen Asurlu tüccarlar eşlerini Asur’da bırakırken, daha sonraki dönemlerde eşlerini beraber getiren tüccarlar da olmuştur. Ancak eşini Asur’da bırakıp Anadolu’da yerli bir kadınla evlenen tüccarların Anadolu’da ikinci bir kadınla evlenemeyeceği şahitler huzurunda onaylanırdı⁷⁰.

⁶⁵ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 201.

⁶⁶Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi-King of Babylon*, London, 1904, s. 59; Percy Handcock, *The Code of Hammurabi*, London, 1920, s. 27; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 202.

⁶⁷ Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi-King of Babylon*, London, 1904, s. 63; Percy Handcock, *The Code of Hammurabi*, London, 1920, s. 29; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 203; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s.33-34.

⁶⁸ Susanne Scholz, “The Epistemological Imbalance in Readings of Biblical and Ancient Near Eastern Rape Legislation”, *The Bible and Critical Theory*, Vol.1, Number 4, Melbourne, 2005, s. 7.

⁶⁹ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 93-102; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, s.145-146.

⁷⁰ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 107-112; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, s.147.

Asurlu tüccarların Anadolu'da evlendiği kadınlar evlenme ve boşanmada kocasıyla eşit haklara sahipti. Kadın da boşanma için mahkemeye başvurabilmekteydi. Boşanma karurunda karara bağlanmakta ve erkek boşadığı kadına para ödemekteydi⁷¹. Karşılıklı rıza ile boşanmalarda ise herhangi bir para söz konusu edilmemektedir. Nafaka bağlanan kadınlara ise giyecek, yakacak ve yağ için belli bir ağırlıkta bakır nafaka olarak bağlanmaktaydı⁷².

Orta Asur Kanun metinlerine bakıldığında genellikle çeşitli vukuatlar ve ihtilafli ya da tartışmalı durumlarla alakalı olarak bahsedildiği görülmektedir. Bu metinlerde kadının toplumdaki ağır başlılığını, eşine karşı saygısını ve kadının haklarını korumaya yönelik hükümler konulduğu görülmektedir. 2.maddede şöyle denilmektedir: “Eğer bir kadın, ister bey eşi, ister bey kızı olsun, küfür söylerse (ederse) veya düşük çeneli ise o kadın cezasını çekecek, kocasına, oğullarına, kızlarına dokunulmayacaktır”⁷³.

Orta Asur Kanunlarının 30-31.maddeleri evlilikte karşılaşılabilecek bazı hususları çözmeyi hedeflemektedir. 30.madde şöyledir: “Eğer baba, oğlunun kayın pederinin evine nişan hediyesi getirirse (henüz) kadın (gelin olacak kız) oğluna verilmemişse ve karısı (henüz) kendi babasının evinde otururken (bu arada) ikinci oğlu ölürse, ölü oğlunun karısını, kayın pederinin evine hediye götürdüğü diğer oğluna eş olarak verecektir. Eğer hediye alan kızın sahibi, kızını vermeye razı değilse isterse hediye getiren baba gelinini alacak ve oğluna verecek, eğer isterse getirdiğinin hepsini, yenmeyecek olan kalay, gümüş ve altının hepsini alacak, yenecek olanlara yaklaşmayacak (geri almayacaktır)”⁷⁴.

Orta Asur Kanunları evlilik gerçekleşmeden kadının ölmesi ile ilgili hususları düzenlemektedir. Eğer adam nişanlılık hediyesini kayın pederine verdikten sonra gelin adayı ölürse ve kayın pederin başka kızları varsa, isterse başka bir kızını evlilik için verecek veya damat adayı ödediği nişan

⁷¹ Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, s.149.

⁷² Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, s.150.

⁷³ Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, s. 114-115; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 246; Martha T. Roth, *Law Collections From Mesopotamia And Asia Minor*, Geogia, 1995, s.153-194.

⁷⁴ Morris Jastrow, “An Assyrian Law Code”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol. 41, 1921, s. 28; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, s.151.

hediyelerini geri almaktadır⁷⁵. Boşanma hadiselerinde ise kadın babasının evinden getirdiği çeyizini almakta ve babasının evine dönmektedir. Onu boşayan kocası ise taktığı takıları geri alabilmektedir⁷⁶. Orta Asur Kanunlarında evliliğin erkeğin ölümü nedeniyle bitmesi durumunda, kocanın karısına taktığı ziynetler eğer çocukları varsa çocuklara, çocukları yoksa kadına kalmaktadır⁷⁷.

Orta Asur Kanunlarına baktığımızda bir kadınla evlenmiş olmanın işaretlerinden birisi olarak kadının başını arkadaşlarının arasında örtmektir. 41.maddede “Eğer bir adam esirtu’sunu örtmek isterse, beş veya altı arkadaşını oturtup, onların önünde onu örtecek “o benim karımdır” diyecek, o, onun karısı olacaktır. Adamların önünde örtülmeyen ve kocası “bu karımdır” demeyen esirtu, eş değildir, esirtu’dur...”⁷⁸.

Evlendirilmesi söz konusu olan kız borç yüzünden babası tarafından rehin verilen birisi ise onu rehin tutan kişi kızın ailesine soracak ve öyle evlendirebilecektir. Eğer kızın erkek kardeşi “bir aya kadar kardeşimi borcundan çözeceğim” derse bunu yapmazsa onu rehin alan kişi onu dilediği gibi evlendirir, serbest bırakır veya gümüş karşılığı satabilir⁷⁹.

Asur Devleti döneminden kalma bazı evlilik sözleşmelerinde evlenmiş bir erkeğin ikinci bir kadınla evlenemeyeceği, evlenmeye kalkarsa boşanma bedeli ödeyeceği anlatılmaktadır. Başka bir kayıttan ise beşik kertmesi uygulaması olduğunu görmekteyiz. Bütün evlenme ve boşanma işlemleri de devletin resmi makamlarınca yapıldığı da yine kayıtlardan anlaşılmaktadır⁸⁰.

Kadının yeniden evliliği ile ilgili belli şartlar olduğu görülmektedir. Buna göre;

Kocası Ölmüş Kadının Evlenmesi

Hammurabi Kanunlarının 177.maddesi kocası ölmüş kadınların evliliği ile ilgilidir. Bu husustaki kayıt şöyledir: “Eğer çocukları küçük olan dul bir

⁷⁵ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 250.

⁷⁶ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 251.

⁷⁷ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 250.

⁷⁸ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 253.

⁷⁹ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 254.

⁸⁰ Yusuf Kılıç, “Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Kadının Sosyal Durumu”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan-Ağustos, 2005, Ankara, 2005, s. 34.

kadın, ikinci bir eve girmeye (evlenmeye) karar verdiyse, yargıçların izni olmadan girmeyecektir (evlenmeyecektir). İkinci bir eve girdiğinde yargıçlar, önceki kocasının evini sonraki kocasına ve o kadına emanet edeceklerdir. Kadının eve bakması, çocukları büyütmesi, malı para karşılığı vermemesi hakkında bir tablet düzenlenecektir. Dul kadının çocuklarının malını satın alan kimse ise, gümüşü (parasını) kaybedecek, mal sahibine dönecektir.” Yani yetim çocuklar korumaya alınmaktadır⁸¹.

Burada dikkati çeken husus kocası ölmüş dul bir kadının ikinci evliliğinin belli şartlarda gerçekleşmesidir. Yargıcın karar verici olmasının temel nedeni varsa çocukların haklarının korunmasıdır⁸².

Boşanmış Kadının Evlenmesi

Boşanmış kadının evliliğinde durum biraz daha farklı olmaktadır. Burada da belirleyici olan çocukların durumudur. Boşanmış kadının evlenebilmesi için öncelikle küçük ve bakıma muhtaç çocukların olup olmadığının tespit edilmesi ve varsa çocukların büyütülmesi hususu tespit edilmektedir. Hammurabi kanunlarının 137.maddesi boşanmış ve yeniden evlenmek durumunda olan naditum ve şugitumun çocuklarıyla ilgilidir⁸³. Bu madde şöyledir: “Eğer bir adam, ona çocuk doğuran bir şugitumu veya ona çocuk temin eden bir naditumu boşamaya karar verirse, o kadına çeyizi geri verilecek ve tarlanın, bahçenin, mal ve mülkün yarısı ona verilecek, (o da) evlatlarını büyütecektir. Çocuklarını büyüttükten sonra, çocuklarına verilen maldan varismiş gibi, bir hisse kendisine verilip, gönlünün istediği bir kocaya varacaktır”⁸⁴.

Kocasını Kayıp Kadının Evlenmesi

Kocanın yokluğu ve uzun süre eve dönmemesi, akıbetinin bilinmemesi yargıç kararıyla evliliğin bozulmasına neden olabilmektedir. Ancak Hammurabi kanunlarında erkeğin elinde olmayan nedenlerle kayıp olması ya da kendi isteği ile kaybolması birbirinden ayrılmaktadır:

1-Erkeğin istemeden evden ayrı kalması, zorla götürülmesi, savaşta esir düşmesi, rehin alınması gibi durumlar söz konusu olmaktadır⁸⁵. Bu durumdaki bir erkeğin, eve döndüğünde kaybettiklerini geri alma hakkı

⁸¹ Recai G. Okandan, “Hamurabi Mecellesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XVII, İstanbul, 1951s.290; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 61.

⁸² C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904, s.128; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 62.

⁸³ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 62.

⁸⁴ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 63.

⁸⁵ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 64.

hukuken vardır. Kayıp olduğu süreçte eşinin tekrar evlenmesi belli şartlara bağlanmaktaydı. Hammurabi Kanunları 133a'da: "Eğer bir adam zorla alınıp götürülmüşse ve evinde yeteri kadar yiyecek varsa, onun karısı, (o içeride olduğu sürece kendisini koruyacak) başka bir eve girmeyecektir (evlenmeyecektir)". Kaybolan erkeğin evinde eşine nafaka olacak kadar malı varsa kadın tekrar evlenememekteydi. Eğer kadın evlenmeye kalkarsa suya atılmaktaydı. Ancak kadının evinde kadına nafaka olacak bir şey yoksa kadının evlenmesi suç değildir⁸⁶.

Hammurabi Kanunları 135'e göre ise: "Eğer bir adam zorla alınıp götürülürse ve evinde yiyecek yoksa ondan evvel (koca dönmeden evvel) karısı başka bir eve girer ve çocuk doğurursa, sonra kocası döner, şehrine vasil olursa o kadın (ilk) kocasına döner. Çocuklar kendi babalarında kalırlar" denilmektedir. Eşnunna Kanunlarının 29.maddesi de aynı konuyla ilgilidir⁸⁷.

2-Kocanın isteyerek evden uzaklaşması hususuna gelinci, burada kendi isteği ile evini terk eden ve dönmeyen erkeğin karısının başka biriyle evlenebileceği belirtilmektedir. Koca geri dönse bile artık karısını geri alamamaktadır. Çocuklar da muhtemelen annede kalmaktadır⁸⁸.

Orta Asur Kanunlarında kocası düşman tarafından kaçırılan kadın ise iki yıl kocasını bekleyecek bu arada nafakasını kendisi temin edemiyorsa sarayın depolarından karşılanacaktır. Bu arada iki yıl dolmuş kocası dönmediği için başka biri ile evlenebilmektedir. Ancak iki yıldan fazla bir süre sonunda da olsa kocası dönecek olursa karısını alabilecektir. O arada kadının çocukları olmuşa o çocuklar babalarında kalacaktır⁸⁹.

Boşanma

Mezopotamya'da evlilik sözleşme ile belirlendiğinden bu sözleşme taraflardan birinin veya her ikisinin isteği ile sonlandırılabilirdi. Boşanmaların en fazla çocuk olmaması nedeniyle meydana geldiği görülmektedir. Bu durumda erkek kadının çeyizini iade ediyor ve kadına da tazminat ödüyordu. Eğer boşanma kadının hatasından kaynaklanıyorsa erkek kadına hiçbir şey vermeden boşayabiliyordu⁹⁰.

⁸⁶ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 65.

⁸⁷ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 66.

⁸⁸ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 66.

⁸⁹ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 253.

⁹⁰ Recai G. Okandan, "Hamurabi Mecellesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XVII, İstanbul, 1951s.292-293; Stephen Bertman, *Handbook To Life in Ancient*

Eski Babil evlilik kontratları mutlaka boşanma ihtimalleri ve kadın için onur kırıcı olan boşanmaya teşebbüs için yaptırımlarla tamamlanmaktaydı. Eğer bir erkek karısını boşamak isterse 20 veya 30 şekel gümüş ceza ödemek zorundaydı. Eğer kadın “Sen benim kocam değilsin” derse eli ayağı bağlanmakta ve nehre atılmaktaydı. İlk dönemlerde bu uygulamanın yüksek bir yerden (kule) atılarak icra edildiği tahmin edilmektedir. Bu zina için verilen cezalardandır.

Belgelerde boşanma için bazı nedenlerden bahsedilmektedir. Evlenilen bayanın bakire olmaması, kadının birlikte yaşamayı reddetmesi, zina yapmak, kötü bir hastalığa yakalanma, eşine kötü davranma bunlardan başlıcalarıdır⁹¹. Ayrıca erkeğin boşanma hakkı yanında kadının da boşanma talep etme hakkı da bulunmaktaydı. Aile hukukunun evlilik ile ilgili hükümlerinde evlenme ve boşanmanın şahitler huzurunda ve devletin resmi birimlerince yapıldığı görülmektedir⁹².

Kadının kocasını boşaması için bahsi geçen nedenler ise şöyledir: Kocasının kendisine kötü davranması, birlikte yaşamayı reddetme, uzun süre evden uzak kalma (mesela düşman tarafından rehin alınma gibi)⁹³.

Hammurabi Kanunlarında erkeklerin kadınları keyfi boşamaları hususunda bazı yaptırımlar getirildiğini görmekteyiz. Bu arada bu yolla kadınların mağduriyetinin önüne de geçilmesi hedeflenmektedir. 137.madde bu hususla ilgilidir. Buna göre: “Eğer bir adam, ona çocuk doğuran bir şugitum’u veya ona çocuk temin eden bir naditum’u boşamaya karar verirse, o kadına çeyizi geri verilecek (o da) evlatlarını büyütecektir. Çocuklarını büyüttükten sonra, çocuklarına verilen maldan varışmış gibi, bir hisse kendisine verilip, gönlünün istediği bir kocaya varacaktır.”⁹⁴.

Mesopotamia, New York, 2003, s. 277; Victor H. Matthews, “Marriage and Family in The Ancient Near East”, *Marriage and Family Book*, Friday-August, 2009, s.13; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s.42-43; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önyasa Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, s.148.

⁹¹ M. Stol, “Women in Mesopotamia”, s. 130.

⁹² C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904, s.158; Victor H. Matthews, “Marriage and Family in The Ancient Near East”, s.25; Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 13, S.1, Nisan 2009, s. 162.

⁹³ Morris Jastrow, “An Assyrian Law Code”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol. 41, 1921, s. 9; M. Stol, “Women in Mesopotamia”, s. 131.

⁹⁴ George S. Duncan, “The Code of Moses and The Code of Hammurabi”, *The Biblical World*, Vol. 23, No.3 (March 1904)s. 188-193; R.H. Pfeiffer, “An Analysis of The Hammurabi Code”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 36, No.4, (July), 1920, s. 311; Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi-King of Babylon*, London, 1904, s. 49; Percy Handcock, *The Code of Hammurabi*, London, 1920, s. 23;

Mezopotamya toplumunda evliliğin temel amaçlarından birisi de çocuk sahibi olmak olduğu için boşanma hadiselerinde kadının çocuk doğurmuş olması önem arz etmekle birlikte çocuk doğurmayan kadının mağdur edilmediği görülmektedir. Eğer bir erkek çocuk doğurmayan bir kadını boşamaya kalkarsa babasının evinden getirdiği çeyizi geri verdiği gibi başlığı kadar da fazladan gümüş verecektir. Şayet başlık yoksa boşanma için bir mina gümüş vermesi gerekmektedir⁹⁵. Burada temel gaye toplumun temeli olan aileyi korumak olduğu gibi keyfi boşanmaların da önüne geçmektir. Eğer kadın bir muşkenum (Hür) ise 1/3 mina gümüş verecektir.

Hammurabi Kanunları erkeklerin kadınları mağdur etmesinin önüne geçmek için tedbir aldığı gibi kadının erkeği suiistimal etmesi ve erkeğin evini dağıtmaya kalkmasının önüne geçmek için de tedbirler almıştır. Burada mağdur erkek olduğu için erkeğin hukuku korunmaktadır: 141.madde “Eğer, kocasının evinde oturan bir adamın karısı evden çıkmaya (kaçmaya) karar verip, şahsı için mal mülk edinirse (sonra) evini dağıtır, kocasını küçük düşürürse ve bu ispat edilirse kocası eğer onu boşayacağını söylese, boşayabilir. Yolluk ve boşanma parası olarak ona hiçbir şey vermeyecektir. Eğer kocası onu boşamadığını söylese, ikinci bir kadını alacak ve o (birinci kadın) köle gibi kocasının evinde oturacaktır.”⁹⁶. Erkeğin serkeşlik edip evini ihmal etmesi ve karısını küçük düşürmesi ve onunla ilgilenmemesi durumunda ise kadının evine düşkün ve namuslu olup olmadığına bakılmaktadır. Kadın namuslu ve evine düşkünse, hatasız olduğu anlaşılınca kadın suçlanmamakta ve çeyizini alıp babasının evine gidebileceği belirtilmektedir.

Kadının evini ihmal etmesi ve sokağa düşkün olması ve kocasını küçük düşürmesi durumunda ise kadının suya atılacağı belirtilmektedir⁹⁷. 144. madde ise erkeğin din kadını sınıfı (rahibe)’ndan olan kadınlarla evliliği ile ilgilidir. Madde şöyledir: “Eğer bir adam bir naditum ile evlenirse ve o

Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 198.

⁹⁵ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 198-199; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, s.153.

⁹⁶ Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi-King of Babylon*, London, 1904, s. 49; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 199; Hasan Ali Şahin-Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, s.153; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s.35.

⁹⁷ Recai G. Okandan, “Hamurabi Mecellesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XVII, İstanbul, 1951s.291; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 199.

naditum kocasına bir kadın köle verirse ve o kölenin doğurmasına sebep olursa (fakat) bu adam bir şugitum ile evlenmeye karar verirse o adama müsaade etmeyeceklerdir. Şugitum'u alamayacaktır”⁹⁸. Bu maddenin hemen devamındaki madde yine bu hususla alakalıdır. Burada naditum ile evli olan adam, ondan çocuk sahibi olamıyorsa, şugitum ile evliliğine müsaade edilmektedir. Ancak şugitum'un naditum ile bir yarış içine girmemesi gerektiği de belirtilmiştir. Buradan Mezopotamya toplumu için çocuk sahibi olmanın çok önemli bir husus olduğu anlaşılmaktadır⁹⁹.

Toplumda Kadının Hayatı

Mezopotamya'da gelinin başının yağlanması ve evlilik töreninin tamamlanması ile aile kurulur ve kadın ve erkek yeni bir statü kazanmaktaydı¹⁰⁰.

Mükellef bir düğün töreni 6 veya 7 gün sürebilmekteydi. Kız önceden babası tarafından bir peçe ile örtülmekte ve daha sonra kocası tarafından alınıp götürülmekteydi. Gelin (kallatum) bu peçeyi ilk çocuğu doğuncaya kadar başında tutmaktaydı. Kralla evlenen yabancı prensesler ise bu peçeyi sürekli taşımaktaydılar. Damada, gerdeğe kadar bir grup arkadaşı kılıçlarıyla eşlik ederek onu korurlardı.

Düğün bitince gelin kocasının evine doğru yola çıkar ve herkes onların birlikteliğinin bereketli olmasını beklerdi. Gebelik ve doğum bir çok riskleri de beraberinde getirmektedir. Tanınan veya tanınmayan insanlardan müstakbel anneye zarar gelebilir ve çocuk düşürülebilirdi. Ya da “kadın şeytanı” Lamaştum bebeği öldürebilirdi. Muskalar, büyü sözler, dini ritüeller ancak onu bu tehlikelerden koruyabilirdi. Kocasına ve kocasının ailesine çocuk doğuran kadın yeni bir statü daha kazanır ve saygın biri haline gelirdi. Eşnunna Kanunlarının son bölümünde çocuk doğuran kadının kocası tarafından kolayca boşanamadığı görülmektedir¹⁰¹.

⁹⁸ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 199.

⁹⁹ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 199.

¹⁰⁰ M. Stol, “Women in Mesopotamia”, s. 128; Stephen Bertman, *Handbook To Life in Ancient Mesopotamia*, New York, 2003, s. 276.

¹⁰¹ C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York 1904, s. 124, 132-133; M. Stol, “Women in Mesopotamia”, s. 128-129.

Kadın çocuğu 2 veya 3 yıl emzirirdi. Bir sütannesi tutmak da mümkündü. Hammurabi Kanunlarına göre bir çocuğu emziren sütannenin aynı anda başka bir çocuğa sütanneliği yapamayacağı belirtilmektedir¹⁰².

Kadının Çocuk Doğurması

Mezopotamya’da çocuk sahibi olmak çok önemliydi. Zira ailesi yaşlandığı zaman onlara bakacak olan çocuklarıdır. Kadının çocuğunun olmaması durumunda evlatlık alma çocuk sahibi olmanın bir yoludur. Diğer bir yol da ikinci bir kadınla evliliğdir. Ancak ikinci bir eşle evlilikte ilk hanımın ailedeki konumu ve saygınlığının korunması çok önemliydi. Bazen ikinci eş olarak ilk hanımın kız kardeşi de alınabiliyordu¹⁰³.

Asur’da evlilik kontratları 3 ve daha fazla yıl çocuk olmaması durumunda ikinci eşin alınmasına izin vermektedir. Nuzi belgelerine göre eğer erkeğin evlendiği ilk kadın çocuk doğurmuşsa ikinci bir eşle evlilik yasaklanmaktaydı. İkinci bir eş alma konusunda başka nedenler de vardır. Kronik hastalık veya sakatlık (yetersizlik) durumunda ikinci bir eşle evlilik söz konusu olmaktadır. Ancak ilk eşin hakları da korunmaktaydı. Aslında bütün bu kayıtlar temelde tek eşlilik olduğunu göstermektedir. Bazı üst sosyal sınıflarda çok kadınla evlilik daha yaygın görülmekteydi. Orta Asur Kanunlarında iki kadınla evlilik normal görülürdü. Asur Ticaret Kolonileri döneminde Asurlu tüccarların, ilk eşi Asur’da yaşarken, Anadolu’da ikinci bir eşle evlendikleri görülmektedir. Evlilik sözleşmelerinde bazen erkek ikinci bir kadınla evlenmeyeceğini taahhüt etmektedir¹⁰⁴.

Kadının Dul Kalması

Mezopotamya’da evlilikte kadın ile erkek arasında yaş farkı biraz fazla olduğu için erkeğin ölümü daha çok görülmekte ve kadın dul kalmaktadır. Mezopotamya’da dul kalan kadınların geri kalan hayatlarını sürdürmeleri ile ilgili bazı alternatifler olduğunu görmekteyiz. Eğer dul kalan kadın genç ise babasının evine dönmektedir. Kadının çocukları varsa kocasının evinde

¹⁰² C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904, s.133; M. Stol, “Women in Mesopotamia”, s. 129.

¹⁰³ C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904, s.151; M. Stol, “Women in Mesopotamia”, s. 129.

¹⁰⁴ M. Stol, “Women in Mesopotamia”, s. 130; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s.39; Kürşat Koçak, “Koloni Çağında Hukuk”, *Neşehir Barosu Dergisi*, Y.1, S.1, Mart, 2014, s.173.

yaşamaya devam etmektedir. Yaşlı bir kadın ise büyük oğlu ile birlikte yaşamaktadır. Bir diğer alternatif ise yeniden evlenmedir¹⁰⁵.

Harem

Mezopotamya’da kralların, kraliçenin üstünlüğü ve statüsü korunmak koşulu ile harem oluşturdukları belgelerden anlaşılmaktadır. Mari ve Nuzi belgelerinden görüldüğü gibi haremdeki kadınların sayısı 31, 35 hatta 44 ve daha fazla olabilmektedir¹⁰⁶.

İş Hayatında Kadınlar

Üst sınıflara ait çeşitli kontratlar, mektuplar, haberleşme ve harcama kayıtlarından kadınların uğraştıkları işler tespit edilebilmektedir. Normalde kadınların uğraştıkları yaygın bir iş kolu tespit edilememektedir. Genellikle ev işleri ile meşgul oldukları görülmektedir. Eski Asur tüccarlarının hanımları, Kaniş’te olduğu gibi kocalarının işlerine dahil olabilmekteydi. Yeni Babil döneminde zengin bir adamın hanımı kendi işini kurabilmekte ve çeyizi olan gümüşü bunun için kullanabilmekteydi. İş hayatında gördüğümüz kadınlardan daha fakir olanlar kadın köle olarak görünmektedirler. Kölelik vardır ama bütün topluma hakim bir yapı değildi. Zengin kızlar çeyizlerinin bir parçası olarak birkaç kadın ve erkek köle alabilmekteydi¹⁰⁷.

Kadınların en önemli çalışma alanlarından birisi de Mezopotamya’nın en önemli ihraç malı olan tekstil alanıydı. Ayrıca kamış kesmek, tahıl öğütme gibi işlerde de kadınlar çalışırdı. Aylık altı gün izinli olma hakları vardı. Bunların dışında çocuk bakma, ebelik ve bar işletme işinde de kadınlar vardı.

Eski Babil kanun metinlerinde çok karşılaşılan işlerden birisi de kadınların bar işletmesiydi. Buradaki kadınlar sadece müşterilerine bira temin etmiyor aynı zamanda borç para da veriyorlardı¹⁰⁸.

¹⁰⁵ M. Stol, “Women in Mesopotamia”, s. 133; Victor H. Matthews, “Marriage and Family in The Ancient Near East”, s.22.

¹⁰⁶ M. Stol, “Women in Mesopotamia”, s. 135-136.

¹⁰⁷ Köleliğin birkaç kaynağı vardır: 1-Savaşta esir alma. 2-Pazarda satın alma. 3-Düzeltilmesi imkansız borç yüzünden köleliğe düşme. Borçlu bir erkeğin başvuracağı son yollardan birisi hanımını, kızlarını ve cariyelerini alacaklıya rehin vermektedir. Eski Babil mektuplarındaki birçok pasaj rehin verilen kişilerle ilgilidir ve bu tür vakalar oldukça yüksektir. Rehin vermek sık karşılaşılan bir durumdur ve rehinelere salıverilmesi temel meselelerden biridir

¹⁰⁸ M. Stol, “Women in Mesopotamia”, s. 137.

Dini Hayatta Kadınlar

Mezopotamya’da tanrıçayı temsilen “kutsal evlilik” törenine katılan din kadınlarının tapınakta çalışan özel bir sınıf olduğu ve diğer din kadınları ile arasında farklı bir konum olduğu görülmektedir. Tapınaklarda özel görevler ifa eden din kadınlarının hukukunun kanunlarca belirlendiği dolayısıyla tapınakların devlet için önemli bir kurum olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tapınaklarda çalışan bu din kadınlarının kendi aralarında sınıflara ayrılması, her birinin farklı görevlerde bulunması, farklı unvan ve isimlerle anılması ve dini hiyerarşinin varlığı dinin kurumsallaştığını göstermektedir¹⁰⁹. Din sınıfına mensup kadınların hak ve görevleri hususunda özellikle Hammurabi Kanunlarında önemli bilgiler bulunmaktadır. Burada Sumerce ideogramların kullanılması bu din kadınlarının Sumerlerde de var olduğunu göstermektedir. Bu din kadınlarının mirasta, diğerlerine oranla öne çıktıkları görülmektedir. Yazılı kaynaklardan şu din kadınları tespit edilebilmektedir:

Entum (Nin.Dingir.Ra)

Eski Babil Devleti döneminde yüksek rahibe sınıfını ifade etmektedir. Bu rahibe sınıfı erkek tanrılara hizmetle yükümlü olup, diğer rahibeler arasında üstün bir mevkileri vardır. Entumlar kendi aralarında *entum rabitum* (büyük entum) ve *entum sihirtum* (küçük entum) gibi sınıflara ayrılmaktaydı. Manastırda veya manastır dışında oturabilmekte, kendilerine has kıyafetleri bulunmaktaydı¹¹⁰.

Hammurabi Kanunlarının 178. ve 179.maddelerinde entum sınıfındaki rahibelerin asil aile kızları arasından seçildikleri, bu rahibe sınıfının evlenmelerine müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Evlat alma ya da çocuk doğurma haklarına sahip olup olmadıkları açık değildir. Mezopotamya’da kralların kızlarını bu rahibe sınıfına atadıkları, böylece tapınakları da kontrol etmiş oldukları anlaşılmaktadır¹¹¹.

Naditum (LUKUR)

Naditum tabiri Akad, Eski ve Orta Babil dönemlerinde tanrının hizmetindeki kadın anlamında kullanılmıştır. Bu sınıf din kadınlarının özellikle Babil’in kuzeyinde önemli bir kült şehri olan Sippar’da üstün bir mevkie

¹⁰⁹ Morris Jastrow, “An Assyrian Law Code”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol. 41, 1921, s. 13; Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, s. 162.

¹¹⁰ Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, s. 164; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s.35.

¹¹¹ Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, s. 165.

sahip oldukları anlaşılmaktadır. Eski Babil panteonunda Tanrı Marduk'un yanında yüksek bir konumda olan Tanrı Şamaş'a ait tapınağın bulunduğu şehirde naditumlar "gāgum" denilen manastırda ikamet etmişlerdir. Naditumlar kendilerini erkek tanrılara adanmışlardır. Bu sınıf kadınlar, sadece Sippar'daki zengin ve nüfuzlu ailelerden değil, diğer Babil kentlerinin ailelerinden de seçilebiliyorlardı. Hatta Sippar'da yerleşen yabancı ailelerin kızları da olabiliyordu. Eski Babil dönemine ait tabletlerden anlaşıldığına göre Sippar kentindeki ekonomik faaliyetlerin %70'i bu kadınlar tarafından yürütülüyordu¹¹².

Sippar'dan ele geçen borç mukavelelerinden naditumların arpa, gümüş borç verdikleri, ticaret yaptıkları arazi alım satımı yaptıkları anlaşılmaktadır. Hammurabi Kanunları 40.maddeye göre naditumlar tımar sahibi olabilmekte ve bu tımarı satabilmekteydi. Tımar satmanın sadece yüksek memur sınıfı ve tüccarlara ait bir hak olduğu görülmektedir.

Naditumların genellikle evlenmedikleri, evlenseler bile çocuk doğurmalarının yasak olduğu kaydedilmektedir. Münzevi, örnek bir hayat sürdürüyorlardı. Bu kadınlar bir tapınağa bağlı olarak bir baş rahibenin etrafında, tapındaki diğer kadın görevlilerle birlikte yaşıyorlardı. Naditumlar asil soydan gelmekle birlikte entumlardan daha alt statüde idiler.

Hammurabi Kanunları 145'e göre, naditumlar evlenebilir ancak çocuk doğuramazlardı. Bu nedenle kocası başka bir din kadını sınıfı olan şugitum ile evlenebilirdi. Şugitumlar çocuk doğurabiliyorlardı¹¹³. Bir naditumla evli olan erkek, eğer hanımı çocuk doğurması için bir köle kadın temin etmişse, bir şugitum ile evlenemezdi. Ancak köle kadın temini söz konusu değilse bir şugitum ile evlilik söz konusu olabiliyordu. Hammurabi Kanunları 145 bu konu ile ilgilidir. Hammurabi Kanunları 146.maddeden naditum'un bu durumda çocuk doğurmak üzere kocasına bir kadın köle verebildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu kadın köle çocuk doğurdu diye hanımı ile eşitlik iddia etmeyecek, hanımı (sahibesi) onu para karşılığı satmayacak, fakat ona kölelik (nişanı) koyacaktır. Onu kölelerden sayacaktır¹¹⁴. Burada kadın köle çocuk doğurduğu ve doğurduğu bu çocuğun annesiz kalmaması için köle olarak satılmamakla birlikte yaşadığı aile ortamında köle muamelesi görmektedir. Eğer çocuk doğurmamışsa köle pazarında satılabilecektir. Yani

¹¹² Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler)", s. 165-166; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 67.

¹¹³ Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler)", s. 167.

¹¹⁴ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 200.

çocuk doğurmak kadın köleye toplumsal anlamda önemli bir statü kazandırmaktadır¹¹⁵.

Naditumlar çocuk doğuramadıkları için yaşlandıklarında kendilerine bakmaları için evlatlık alabilmekteydiler. Bir metinde “Marduk’un rahibesini Hushutum ile evli olan Buniniabi çocuk sahibi olmak isterse Şamaş-abili’yi evlatlık alacaklardır” denilmektedir¹¹⁶.

SAL.ZİKRUM

Hammurabi Kanunları 178 ve 179’a göre Nin.Dingir ve Lukur’dan sonra gelen bir rahibe sınıfıdır¹¹⁷. Bu sınıf kadınlar öyle anlaşılıyor ki, önce tapınakta hizmet ettikten sonra sarayda hizmet etmeye devam eden rahibe olmaktan çok hizmet sınıfından bayanlardır¹¹⁸.

NU.GİG (Qadiştum)

Metinlerde entum ve naditumlarda olduğu gibi belli tanrıların hizmetine adanmış olarak anılan bir sınıftır. Ancak durumları ile ilgili bilgiler net değildir.

Eski Babil Devleti dönemine ait metinlere göre qadiştumlar mal-mülk sahibi olabilir, evlenebilir, çocuk sahibi olabilir veya başkalarının çocuklarına dadılık yapabiliyordu. Hammurabi dönemine ait bir kayıta “Anumkinum’un karısı Zuhuntum, çocuğunu, dadılık yapması için İltani’ye, qadiştuma verdi ve ona 3 shekel gümüş ödedi” denilmektedir. Bu sınıf din kadınlarının doğum yaptıran ebelerin yanında manevi ve dini bir fonksiyon üstlenerek, bolluk ve bereket tanrıçası adına doğumlara iştirak ettikleri tahmin edilmektedir¹¹⁹.

Sami toplumlarında qadiştumlar Mari’de Tanrıça Annunitu’nun, Sippar ve Kiş’te ise Tanrı Adad’ın hizmetine adanmışlardır. Hammurabi Kanunları

¹¹⁵ George E. Vincent, “The Laws of Hammurabi”, *American Journal of Sociology*, Vol.9, No.6 (May 1904, s.753; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 200.

¹¹⁶ Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, s. 169; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s. 69.

¹¹⁷ Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, s. 168.

¹¹⁸ Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, s. 169-170.

¹¹⁹ Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, s. 170.

181’de gadištumların ölümünden sonra malı evlatlarına değil, kardeşlerine kalmaktaydı¹²⁰.

NU.BAR (Kulmašitum)

Bu kelime Eski, Orta ve Yeni Babil Devletleri zamanında özel bir göreve adanmış kadın olarak çevrilmektedir. Qadištumlar gibi mabette hizmet etmekteydiler. Hammurabi Kanunları 181’de bir babanın, kulmašitum olan kızını bir tanrıya adadığı, bu kadınların evlenebildiği fakat ölünce terekesinin kardeşlerine kaldığı anlaşılmaktadır. Bu bilgiden yola çıkarak bu sınıf kadınların çocuk doğurmalarının yasak olduğu yorumu yapılmaktadır¹²¹.

ŠU.GE/Ī (Šuge/itum)

Šuge/itum kelimesi Akadca’da bir kadın sınıfı anlamına gelmektedir. Hammurabi Kanunları 183’e göre baba šuge/itum olan kızını evlendirirken çeyiz vermekle yükümlüdür. Çeyiz olarak evlenen šuge/itum, babası öldüğü zaman onun mirasından alamaz. 184’e göre ise baba çeyiz vermeden ölmüşse, erkek kardeşler ona çeyiz vermek ve evlendirmekle yükümlüdürler. Buradan da šuge/itum unvanının daha baba evinde iken kazanıldığı anlaşılmaktadır. Bir Nadidutm’un kocası çocuk sahibi olabilmek için bir šuge/itum ile evlenebilirdi. Hammurabi Kanunları 137’ye göre koca šuge/itum’dan çocuk sahibi olduktan sonra onu boşayabilmektedir. Ancak bu durumda šuge/ituma, nadituma verildiği gibi boşanma parası verilmektedir. Šuge/itumların naditumlardan bir farkı da naditumlar tapınaklarda otururken šuge/itumlar babalarının evinde otururlardı. Belki de šuge/itumlar müstakbelde tapınakta görev alacak kadınlardı¹²².

Mezopotamya Kadınları İçin Suç ve Ceza

Zina

Eski Mezopotamya’da zina, yani evlilik dışı birliktelik yüz kızartıcı bir suçtu ve bu suçta genellikle sonu ölümle biten “nehre gitme/suya dalma/suya atılma” cezası verilmekteydi.

¹²⁰ Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, s. 172.

¹²¹ Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, s. 173.

¹²² C. H. W. Johns, *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904, s.153; Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, s. 173-174.

Urukagina 11:281-290'da bu konuyla alakalı olarak "Eğer bir adamın eşini zina ile (kucakta yatmakla) bir (başka) adam itham ederse nehre gidiş temize çıkarsa onu itham eden adam 1/3 mina gümüştten tartacaktır." denilmektedir. Bu uygulamadan zinanın nehre atılma yani ordalia cezası ile cezalandırıldığı görülmektedir. Eğer kadın zina yapmamış, iftiraya uğramışsa bu durumda nehir tanrısı onu nehirde boğmayacak kadın nehirden canlı çıkacak ve masumiyetini ispatlamış olacaktır. Bu durumda ona iftira atan kişi ağır bir para cezasına çarptırılmaktadır¹²³.

Ur-Nammu Kanunlarının 11.maddesine göre zina yapan kadın suya atılmaktaydı. Eşnunna Kanunlarında ise zina yapan kadının cezası ölümdür. Hammurabi Kanunlarında bu ceza biraz farklı uygulanmaktadır. Bu kanunun 129.maddesine göre kadın-zina yaptığı erkekle beraber nehre atılıyor veya kadının cezalandırılıp cezalandırılmayacağı kocasının kararına bırakılmaktaydı¹²⁴.

Zina konusu ile ilgili Hammurabi Kanunlarında ilginç maddeler olduğu görülmektedir. Zina yapan kadınla ilgili hüküm tamamen erkeğe yani kocasına havale etmektedir. 129.maddede şöyle denilmektedir: "Eğer bir adamın karısı, bir başka erkekle yatarken yakalanırsa onları bağlayıp suya atacaklar. Eğer kadının sahibi (kocası) karısını yaşatırsa, (hayatta bırakırsa) kral da kölesini yaşatacaktır."¹²⁵ Bu tür maddelerin meşru evlilik yoluyla kurulan ailelerin dağılmasını ve toplumun temelde bir bozulmaya uğramaması için bir tedbir olduğuna şüphe yoktur.

Zina ilgili bu tür uygulamalarla birlikte zina isnadı da ispata bağlanmıştır. Zira toplumda daima kötü niyetli insanların olabileceği bilinen bir gerçektir. Bu husus Hammurabi kanun metinlerinde şöyle geçmektedir:

"Eğer bir adam, başka bir adamın erkek tanımayan ve babasının evinde oturan karısını, zor kullanıp, koynunda yatırır ve onu yakalarlarsa, o adam öldürülecektir. Kadın serbesttir.

¹²³ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 41.

¹²⁴ Victor H. Matthews, "Marriage and Family in The Ancient Near East", s.27-29; Hanım Hande Duymuş, "Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar", *Sakarya Üniversitesi Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildirileri*, (05-07 Mart, 2009), C.III, Sakarya, 2009, s. 77; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, s.32.

¹²⁵ R.H. Pfeiffer, "An Analysis of The Hammurabi Code", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 36, No.4, (July), 1920, s. 311; Füzün Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 198.

Eğer bir adamın karısını, kocası yanlış olarak itham ederse ve bir başka erkekle yatarken yakalanmazsa (kadın) tanrı yemini edecek ve evine dönecektir.

Eğer bir adamın karısına, diğer bir erkek için parmak uzatırlarsa (suçlarsa), fakat ikinci (başka) bir erkekle yatarken yakalanmazsa, kocası için nehre dalacaktır.¹²⁶ Burada asılsız isnatların önüne geçilmeye çalışıldığı gibi kadınların da şüpheli durumlardan kaçınmaları da sağlanmaya çalışılmaktadır¹²⁷.

Orta Asur Kanunlarında namuslu bir kadına tecavüzün cezası ölümdür. Şehrin meydanında yürüyen bir kadına zorla sahip olmanın cezası ölümdür. Kadına ise herhangi bir ceza verilmemektedir. Evli bir kadın ile evli olduğunu bile bile zina yapmanın cezası ise her ikisinin öldürülmesidir. Burada her ikisi de öldürüldüğüne göre erkek de evli olmalıdır. Evli insanların evliliğin mahremiyeti ve kudsiyetini bozduğu bu tür davranışlarla böylece şiddetle cezalandırılmaktadır. Hemen devamındaki maddede ise bu durumun istisnası verilmektedir. Eğer adam kadının başka birisinin karısı olduğunu bilmiyorsa herhangi bir cezai müeyyide uygulanmamakta ve serbest bırakılmaktadır. Kadının kocasının karısı ve başka bir adamı zina halinde yakalaması halinde de aldatılan koca her ikisini öldürebilmekte ve bir sorumluluk da taşımamaktadır¹²⁸.

Orta Asur Kanunlarınının 13, 14, 15.maddeleri şöyledir:

“Eğer bir adamın karısı evinden çıkıp, bir adamın üzerine onun oturduğu yere giderse (adama) bir (başka) adamın karısı olduğunu bildiği (halde) onunla yatarsa adamı ve kadını öldüreceklerdir.”

“Eğer bir adamın karısı ile bir (başka) adam... onun bir adamın karısı olduğunu bildiği (halde) yatarsa (koca) karısına ne yapılacağını söylerse, zina yapan adama (da aynını) yapacaklardır. Eğer bir adamın karısı olduğunu bilmeden (kadınla) yatarsa, zina yapan adam serbesttir. Evli adam karısını suçlayacak, ona istediği gibi muamele yapacaktır.”

¹²⁶ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 198; Susanne Scholz, “The Epistemological Imbalance in Readings of Biblical and Ancient Near Eastern Rape Legislation”, *The Bible and Critical Theory*, Vol.1, Number 4, Melbourne, 2005, s. 11.

¹²⁷ Philip Van Ness Myers, *Ancient History*, London, 1904, s. 59; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 198.

¹²⁸ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 247.

“Eğer bir adam, karısıyla bir adamı (zina halinde) yakalarsa (adamı) suçlayıp ispat ederse, her ikisini de öldürecekler, (kocanın) sorumluluğu yoktur...”¹²⁹.

Mezopotamya hukukunda erkek eğer zina yapan karısını hayatta bırakırsa, kadının zina yaptığı erkek de hayatta bırakılmaktaydı. Ancak bu erkeğin başı utanç nişanesi olarak örtülmekteydi¹³⁰.

Kocayı İnkâr

Mezopotamya kanunlarında kadının kocasını inkâr etmesi ve “sen benim kocam değilsin” demesi nehre atılma ile cezalandırılırken erkeğin karısını inkâr etmesi para cezası ile cezalandırılmaktadır¹³¹.

İsteyerek Çocuk Düşürme

Kanunlarda kadınlara verilen cezalardan birisi de isteyerek çocuk düşürme ile alakalıdır. Bilerek çocuk düşüren kadın ölüm cezası ile cezalandırılmakta ve öldürülen kadının cesedi gömülmemektedir. Burada çocuğa çok önem verildiği açıkça görülmektedir¹³². Orta Asur Kanunları 53’te şöyle denilmektedir: “Eğer bir kadın kendi kendine (isteyerek) bir çocuk düşürürse, onu itham ve ispat ederlerse kazığa çakacaklar, onu gömmeyeceklerdir. Eğer çocuğunu düşürme sırasında ölürse, onu kazığa çakacaklar ve gömmeyecekler...”¹³³.

Büyü Yapma

Mezopotamya’da büyü yapmanın ölümle cezalandırılması, bu fiilin toplumda kötü algılandığını göstermektedir. Orta Asur kanunlarının

¹²⁹ Morris Jastrow, “An Assyrian Law Code”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol. 41, 1921, s. 17; Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, *Sakarya Üniversitesi Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildirileri*, (05-07 Mart, 2009), C.III, Sakarya, 2009, s. 78.

¹³⁰ Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s. 79.

¹³¹ Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s. 79.

¹³² Victor H. Matthews, “Marriage and Family in The Ancient Near East”, s.21; Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s.79. İslam hukukuna göre de bilerek çocuk düşürmek katil hükmünde kabul edilmekte ancak burada çocuğunu bilerek ve isteyerek düşüren kadına ölüm cezası değil para cezası verilmektedir. Bu konuda bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.3, İstanbul, 1967, s. 145; Mustafa Öztürk, “Osmanlı Döneminde İskat-ı Ceninin Yeri ve Hükmü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1-1, Elazığ, 1987, s. 199-208.

¹³³ Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s. 80.

47.maddesine göre; “İster bir kadın, ister bir erkek olsun, büyü yaparsa, (büyü) ellerinde yakalanırsa, itham ve ispat edilirse, büyü yapanı öldüreceklerdir...”¹³⁴.

Hırsızlık

Mezopotamya’da hırsızlık şiddetli bir şekilde cezalandırılan bir fiildi. Mesela Asurlularda hırsızlık yapmanın cezası ölümdü. Ayrıca çalınmış malı kabul edene de ölüm cezası verilmekteydi. Orta Asur Kanunları 3.maddede “Eğer bir adam hasta veya ölüyse (ölü iken) karısı, evinden herhangi bir şeyi çalar (ve) bir adama veya bir kadına veya herhangi ikinci bir şahsa verirse, adamın karısını ve (çalınmış malı) kabul edenleri öldüreceklerdir...”¹³⁵ denilmektedir.

Kocayı Öldürtme

Hammurabi kanun külliyatı aile içi cinayetler için de katı ve caydırıcı hükümler koymaktadır. Mesela bir kadın ikinci bir erkekle beraber olmak için kocasını öldürtürse kazığa oturtulmaktadır¹³⁶. Bu da kadınlar için cezası tespit edilen ilginç cezalardan birisidir. Hammurabi Kanunları 153.maddeye göre; “Eğer bir adamın karısı ikinci bir erkek için kocasını öldürtürse, o kadını kazığa oturtacaklar.”¹³⁷.

Kavgada Karşı Tarafa Zarar Verme

Orta Asur Kanunları 8.maddeye göre; “Eğer bir kadın, kavgada bir adamın bir yumurtalığını ezerse, kadının bir parmağını keseceklerdir. Eğer hekim (onu) sardığı (halde) ikinci yumurtalık (da) bundan zarar görürse (ve) yara izi kalırsa veya kavgada ikinci yumurtalık da ezilirse... her ikisini de oyacaklar/ezecekler”¹³⁸. Burada metin eksik olduğu için araştırmacılar kırık

¹³⁴ Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s. 80.

¹³⁵ Morris Jastrow, “An Assyrian Law Code”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol. 41, 1921, s. 13; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 246; Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s. 80.

¹³⁶ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 200.

¹³⁷ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 200; Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s. 81.

¹³⁸ Morris Jastrow, “An Assyrian Law Code”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol. 41, 1921, s. 7; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 247; Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s. 81.

olan yeri meme, meme başı veya göz olarak tamamlama yoluna gitmektedirler.

Çocuğun Süt Annenin Yanında Ölmesi

Hammurabi döneminde Babil toplumunda sütannelik toplumsal bir olgu olarak kendini göstermektedir. Hammurabi Kanunları 194.madde bu durumla ilgilidir:

“Eğer bir adam oğlunu sütanneye verir, bu oğul sütannenin elinde ölürse ve sütanne babasının ve annesinin haberi olmadan ikinci bir çocuğu (emzirmek için) alırsa, (birincinin yerine koyarsa), bunu ispat ederlerse, babasının ve annesinin haberi olmaksızın başka bir çocuğu emzirdiği için, onun bir memesini keseceklerdir”¹³⁹.

Kadının Saygısızca Konuşması

Mezopotamya’da kadınlarla ilgili cezai müeyyide gerektiren bir suç da kadının küfür etmesi ve saygısızca konuşmasıydı. Ur-Namma Kanunlarının 22.maddesine göre: “Eğer bir kimsenin kadın kölesi (evin) hanımı gibi davranırsa, (evin hanımına veya beyini) küfrederse, (evin hanımı veya beyi) 1 ölçü tuzla onun ağzını yakacaklardır.”

Orta Asur Kanunları 2.maddeye göre: “Eğer bir kadın... küfür söylese (ederse) veya düşük çeneli ise o kadın cezasını çekecektir.”¹⁴⁰. Ancak ne ceza verileceği açık değildir.

Kadının El Kaldırması

Orta Asur Kanunlarının 7.maddesine göre bir kadının, bir adama el kaldırması ve bunun ispatlanması halinde para cezasına çarptırılmakta ve kadına 20 sopa vurulmaktadır¹⁴¹.

Kadının Dışarıya Örtünmeden Çıkması

Orta Asur döneminde evli kadınların örtünmeden evden çıkmaları yasaktı. Orta Asur Kanunları 40.maddeye göre fahişeler ve kadın köleler

¹³⁹ Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s. 81-82.

¹⁴⁰ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 246; Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s. 82.

¹⁴¹ Morris Jastrow, “An Assyrian Law Code”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol. 41, 1921, s. 8; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 247; Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s. 82.

dışında kalan kadınlar evlerinin dışında örtünmek zorundaydılar. Ayrıca fahişe ve kadın köleler dışarıda evli bir kadın gibi örtünürse ve onları görüp ihbar etmeyen de cezalandırılmaktaydı. Başını örtmeden sokağa çıkan evli kadına da başına zift dökme ve kulaklarını delip arkaya bağlama gibi cezaların uygulandığı belgelerden anlaşılmaktadır. Zira kadının dışarda örtünmesi onun evli olduğunun işaretiydi. Mesela kadın kölesi ile evlenmek isteyen bir adam şahitler huzurunda onun başını örterek “bu benim karımdır” demekteydi. Galiba başı bağlanmak tabiri de buradan gelmektedir¹⁴².

Sonuç

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden şu sonuçları çıkarabiliriz:

Sümerlerin yazıyı kullanmaya başlaması ile birlikte Mezopotamya’da kanun metinleri de yazılı hale gelmeye başlamış ve eskinin belki gelenek hukuku olarak devam eden hukuk uygulamalarının yerini yazılı hukuk almaya başlamıştır. Bu yazılı hukuk metinlerinden toplum ve devlet hayatı ile ilgili bir çok husus tespit edilebildiği gibi kadınlarla ilgili de bir çok madde bulunmaktadır.

Mezopotamya’da her ne kadar toplumda erkek ön planda görünse de kadının da aile, toplum ve devlet hayatında önemli bir mevkie sahip olduğu görülmektedir. Mezopotamya hukuk metinlerinin genellikle kadın ya da erkek olduğuna bakmadan mağduru korumaya ve toplumsal yapıyı korumaya ve geliştirmeye yönelik caydırıcı kanun hükümleri getirmeye çalıştıkları görülmektedir. Erkeğin kadını mağdur etmesinin önüne geçildiği gibi kadının da erkek karşısında suiistimallerde bulunması önlenmeye ve bu arada çocukların hakları da korunmaya çalışılmaktadır.

Çocuk sahibi olmak Mezopotamya toplumu için çok önemsendiğinden çocuk doğuran kadının toplumda daha seçkin bir sahip olduğu ve bazı yeni haklara sahip olduğu da görülmektedir. Yine evlilik, boşanma, evlatlık alma vs kadın ve aile hayatı ile ilgili bir çok husus kanunlarla düzenlenmiştir.

KAYNAKLAR

ATEŞ, Hamza-Soner Ünal; “Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusunda İdari Hayat”, *Bilgi*, 8, 2004/1, s.21-42.

¹⁴² Eskiçağ toplumlarında örtünme hakkında detaylı bilgi için bkz. Muhammet Fatih Demirdağ, *İslam Öncesi Toplumlarında Örtünme*, Hitit Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2015, s. 7-14; Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, s. 253; Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, s. 82.

BERTMAN, Stephen; *Handbook To Life in Ancient Mesopotamia*, New York, 2003.

BİLGİÇ, Emin; “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, *Ankara Üniversitesi DTDF Dergisi*, XXI/3-4, Ankara, 1963, s. 103-119

BİLMEN, Ömer Nasuhi; *Hukuk-ı İslamiye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.3, İstanbul, 1967, s. 145; ÖZTÜRK, Mustafa; “Osmanlı Döneminde İskat-ı Ceninin Yeri ve Hükümü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1-1, Elazığ, 1987, s. 199-208.

CIVIL, Miguel; “New Sumerian Law Fragments”, *Studies in Honor Of Benno Landsberger On His Seventy-Fifth Birthday*, April 21, Chicago 1965, s. 1-19.

CLAASSENS, S. J.; “The So-Called Mesopotamian Law Codes: What Is in A Name?”, *Journal for Semitics*, 19/2, 2010, s. 461-478.

DEMİRDAĞ, Muhammet Fatih; *İslam Öncesi Toplumlarında Örtünme*, Hitit Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2015.

DUNCAN, George S.; “The Code of Moses and The Code of Hammurabi”, *The Biblical World*, Vol. 23, No.3 (March 1904)s. 188-193

DUYMUŞ, Hanım Hande; “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, *Sakarya Üniversitesi Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildirileri*, (05-07 Mart, 2009), C.III, Sakarya, 2009, 75-84.

EDZARD, Dietz O.; “Irikagina (Urukagina)”, *Aula Orientalis*, Vol. IX, Barcelona, 1991, s.77-79.

FLORIOTI, H.Hande Duymuş; “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma”, *Ankara Üniversitesi DTDF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXXII, S.54, Eylül, Ankara, 2013, s.25-40

GENCA, Elif; *Eski Mezopotamya’da Hukuk Hareketleri ve Düzenlemeler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Yüksek Lisans Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

GÖKÇEK, Gürkan-Fatih Akyüz; “Sumer Kanunları”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S.1, Elazığ, 2013, s.1-9.

GURNEYAND, O.R.-S. N. Kramer; “Two Fragment of Sumerian Laws”, *Studies in Honor Of Benno Landsberger On His Seventy-Fifth Birthday*, April 21, Chicago 1965, s. 13-19.

HANDCOCK, Percy; *The Code of Hammurabi*, London, 1920.

HARPER, Robert Francis; *The Code of Hammurabi-King of Babylon*, London, 1904.

JASTROW, Morris; “An Assyrian Law Code”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol. 41, 1921, s.1-59.

JOHNS, C. H. W.; *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904.

KENT, Charles Foster; “The Recently Discovered Civil Code of Hammurabi”, *The Biblical World*, Vol.21, No.3, (March 1903), s. 175-190.

KILIÇ, Yusuf; “Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Kadının Sosyal Durumu”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan-Ağustos, 2005, Ankara, 2005, s. 33-41.

KILIÇ, Yusuf; *Eskiçağ Aile Hukuku*, Konya, 2014.

KILIÇ, Yusuf-H.Hande Duymuş; “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 13, S.1, Nisan 2009, s.159-178.

KINAL, Füzuran; *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, 1983.

KOÇAK, Kürşat; “Koloni Çağında Hukuk”, *Nevşehir Barosu Dergisi*, Y.1, S.1, Mart, 2014, s.164-181.

MATTHEWS, Victor H. ;“Marriage and Family in The Ancient Near East”, *Marriage and Family Book*, Friday-August, 2009, s.1-32.

MYERS, Philip Van Ness; *Ancient History*, London, 1904.

OKANDAN, Recai G.; “Hamurabi Mecellesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XVII, İstanbul, 1951, s.283-315.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Osmanlı Döneminde İskat-ı Ceninin Yeri ve Hükümü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1987-1 (1), Elazığ, 1987, s. 199-208.

PFEIFFER, R.H.; “An Analysis of The Hammurabi Code”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 36, No.4, (July), 1920, s. 310-315.

PRICE, Ira Maurice; “The Stele of Hammurabi”, *The Biblical World*, Vol. 24, No.6, (December 1904), s. 468-472.

ROTH, Martha T.; *Law Collections From Mesopotamia And Asia Minor*, Geogia, 1995.

SAGGS, H. W. F.; *Everyday Life In Babylonia And Assyria*, 1965.

SCHOLZ, Susanne ; “The Epistemological Imbalance in Readings of Biblical and Ancient Near Eastern Rape Legislation”, *The Bible and Critical Theory*, Vol.1, Number 4, Melbourne, 2005, s.1-22.

SJÖBERG, Ake W.; “Was There a Sumerian Version of The Laws of Hammurabi”, *Aula Orientalis*, Vol. IX, Barcelona, 1991, s.219-225.

STEELE, Philip; *Ancient Iraq*, London, 2007.

STEINKELLER, Piotr; “The Reforms of UruKagina and an Early Sumerian Term for Prison”, *Aula Orientalis*, Vol. IX, Barcelona, 1991, s.227-232.

STOL, M.; “Women in Mesopotamia”, *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Vol. 38-2, Leiden, 1995, s.123-144.

ŞAHİN, Hasan Ali-Hülya Kaya Hasdemir; “Eski Önasya Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2015/1 S.38, Kayseri. 2015, s.143-156.

TOSUN, Mebrure-Kadriye Yalvaç; *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara,

VINCENT, George E.; “The Laws of Hammurabi”, *American Journal of Sociology*, Vol.9, No.6 (May 1904, s.737-753

YANG, Zhi; “King of Justice”, *Aula Orientalis*, Vol. IX, Barcelona, 1991, s. 243-249.